

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Національний аерокосмічний університет ім. М. Є. Жуковського
«Харківський авіаційний інститут»

Факультет програмної інженерії та бізнесу

Кафедра публічного управління та підприємництва

Пояснювальна записка до кваліфікаційної роботи

Другий (магістерський)

(освітній рівень)

на тему «Механізми фінансового забезпечення розвитку освіти»

ХАІ.601.6-96пу1/2.22В.281.289-9/20-6 ПЗ

Виконав: студент 2 курсу групи № 6-96пу1/2
Галузь знань 28 «Публічне управління
та адміністрування»

(код та найменування)

Спеціальність 281 «Публічне управління та
адміністрування

(код та найменування)

Освітня програма: «Управління та
адміністрування регіональних економічних
систем»

(найменування)

Холод І.І.

(прізвище й ініціали студента)

Керівник: Дегтяр А.О.

(прізвище й ініціали)

Рецензент: Майстро С.В.

(прізвище й ініціали)

Харків – 2022

Міністерство освіти і науки України
Національний аерокосмічний університет ім. М. Є. Жуковського
«Харківський авіаційний інститут»

Факультет програмної інженерії та бізнесу
(повне найменування)

Кафедра публічного управління та підприємництва
(повне найменування)

Рівень вищої освіти другий (магістерський)

Спеціальність 281 – «Публічне управління та адміністрування»
(код та найменування)

Освітня програма «Управління та адміністрування регіональних економічних систем»
(найменування)

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри

В.Г. Ковальчук

(ініціали та прізвище)

«28» жовтня 2021 р.

**ЗАВДАННЯ
НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ**

Холоду Ігорю Ігоровичу

(прізвище, ім'я, по батькові)

1. Тема кваліфікаційної роботи «Механізми фінансового забезпечення розвитку освіти» Керівник кваліфікаційної роботи: Дегтяр А.О., д. наук держ. упр., професор затверджені наказом Університету від «26» жовтня 2021 року № 1707-уч.

2. Строк подання студентом кваліфікаційної роботи 08.02.2022 р.

3. Вихідні дані до кваліфікаційної роботи: чинне законодавство, матеріали переддипломної практики, періодична література, інші джерела.

4. Зміст пояснювальної записки: Розглянути та дослідити теоретичні засади побудови механізмів фінансового забезпечення розвитку освіти в Україні; проаналізувати функціонування існуючих механізмів фінансового забезпечення розвитку освіти в Україні; запропонувати напрями удосконалення механізмів фінансового забезпечення розвитку освіти в Україні.

Перелік графічного матеріалу: Презентація кваліфікаційної роботи в Power Point

6. Консультанти розділів кваліфікаційної роботи

Розділ	Прізвище, ініціали та посада консультанта	Підпис, дата	
		завдання видав	завдання прийняв
Основний	Дегтяр А.О., професор каф. 601	28.10.2021	08.02.2022

Нормоконтроль _____ Т.Ю.Можевенко «___» 2021 р.
(підпис) (ініціали та прізвище)

7. Дата видачі завдання «28» жовтня 2021 р.

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів кваліфікаційної роботи	Строк виконання етапів роботи	Примітки
1.	Дослідження основних літературних джерел за темою кваліфікаційної роботи	12.10.2021 20.10.2021	виконано
2.	Розділ 1. Теоретичні засади побудови механізмів фінансового забезпечення розвитку освіти в Україні	21.10.2021- 04.11.2021	виконано
3.	Розділ 2. Аналіз функціонування існуючих механізмів фінансового забезпечення розвитку освіти в Україні	05.11.2021 03.12.2021	виконано
4.	Розділ 3. Удосконалення механізмів фінансового забезпечення розвитку освіти в Україні	04.12.2021 05.01.2022	виконано
5.	Висновки	06.01.2022 11.01.2022	виконано
6.	Оформлення графічного матеріалу	12.01.2022 14.01.2022	виконано
7.	Оформлення пояснювальної записки	15.01.2022 01.02.2022	виконано
8.	Одержання відгуку керівника та рецензії	02.02.2022 08.02.2022	виконано
9.	Нормоконтроль	08.02.2022	виконано
10.	Підготовка до захисту	10.02.2022 10.02.2022	виконано

Студент

_____

Холод І.І.

_____

Керівник роботи

_____

Дегтяр А.О.

_____

РЕФЕРАТ

Тема кваліфікаційної роботи «Механізми фінансового забезпечення розвитку освіти в Україні».

Об'єктом дослідження є процес розвитку освіти в Україні.

Предмет дослідження – механізми фінансового забезпечення розвитку освіти в Україні.

Мета кваліфікаційної роботи полягає в теоретичному обґрунтуванні й розробці пропозицій щодо вдосконалення механізмів регулювання фінансового забезпечення розвитку освіти в Україні.

Методи дослідження базуються на застосуванні загальнонаукових методів пізнання: наукова абстракція, поєднання історичного і логічного аналізу, аналіз і синтез, метод порівняння і зіставлення, економіко-статистичні методи збору та обробки інформації, системний та структурний аналіз, соціологічні методи збору та аналізу даних (анкетування, експертне опитування), статистичної обробки інформації.

У роботі досліджено теоретико-методологічні засади побудови механізмів фінансового забезпечення розвитку освіти, проаналізовано функціонування існуючих механізмів фінансового забезпечення розвитку освіти, удосконалено механізми фінансового забезпечення розвитку освіти.

Практичне значення одержаних результатів спрямоване на вдосконалення механізмів фінансового забезпечення розвитку освіти.

Ключові слова: механізми фінансового забезпечення, публічне управління, розвиток освіти в Україні, органи публічного управління, місцевий розвиток.

Кваліфікаційна робота магістра: 89 с., 4 рис., 3 табл., 0 додатків, 70 джерел.

ABSTRACT

The theme of the qualification work "Mechanisms of financial support of education development in Ukraine".

The object of research is the process of education development in Ukraine.

The subject of research - the mechanisms of financial support for the development of education in Ukraine. The purpose of the qualification work is to develop theoretical and practical organizational and economic mechanisms to increase the work motivation of civil servants.

The purpose of the qualification work is to theoretically substantiate and develop proposals for improving the mechanisms of regulation of financial support for the development of education in Ukraine.

Research methods are based on the use of general scientific methods of cognition: scientific abstraction, combination of historical and logical analysis, analysis and synthesis, method of comparison and comparison, economic and statistical methods of information collection and processing, system and structural analysis, sociological methods of data collection and analysis (questionnaire, expert survey), statistical information processing.

The theoretical and methodological bases of construction of mechanisms of financial maintenance of development of education are investigated in work, functioning of existing mechanisms of financial maintenance of development of education is analyzed, mechanisms of financial maintenance of development of education are improved.

The practical significance of the obtained results is aimed at improving the mechanisms of financial support for the development of education.

Key words: financial support mechanisms, public administration, development of education in Ukraine, public administration bodies, local development.

Qualifying work of the master: 89 pages, 4 figures, 3 tables, 0 appendices, 70 sources.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	7
1 ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ПОБУДОВИ МЕХАНІЗМІВ ФІНАНСОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗВИТКУ ОСВІТИ В УКРАЇНІ.....	11
1.1 Нормативно-правове забезпечення бюджетного фінансування освіти... ..	11
1.2 Наукові засади побудови ефективного механізму бюджетного фінансування освіти.....	16
1.3 Механізми фінансового забезпечення розвитку освіти в зарубіжних країнах	22
Висновки до розділу 1	30
2 АНАЛІЗ ФУНКЦІОНУВАННЯ ІСНУЮЧИХ МЕХАНІЗМІВ ФІНАНСОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗВИТКУ ОСВІТИ В УКРАЇНІ	31
2.1 Аналіз умов державного фінансування освіти.....	31
2.2 Використання соціальних стандартів у фінансуванні освіти.....	46
2.3 Стратегія розвитку державного фінансування освіти в Україні.....	54
Висновки до розділу 2.....	59
3 УДОСКОНАЛЕННЯ МЕХАНІЗМІВ ФІНАНСОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗВИТКУ ОСВІТИ В УКРАЇНІ.....	60
3.1 Удосконалення організаційної системи освітньої діяльності	60
3.2 Удосконалення організаційного механізму фінансування освіти	65
3.3 Розвиток фінансового механізму інвестування освітньої сфери.....	71
Висновки до розділу 3.....	80
ВИСНОВКИ.....	81
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	84

ВСТУП

Актуальність теми. При зростаючих потребах населення в освіті в сучасних умовах великою проблемою постає дефіцит саме фінансових ресурсів, не зважаючи на те, що в останні роки держава значно збільшила видатки на освіту. Адже фінансові можливості і перспективи розвитку навчальних закладів визначаються станом державного бюджету, який є основним джерелом фінансування системи освіти. Так, світові видатки на освіту дорівнюють 300 мільярдів доларів, що складає 1% світового ВВП і приблизно 1/3 цих витрат припадає на країни, що розвиваються, в яких домінують державні навчальні заклади, а основна їх частина фінансується за рахунок державного бюджету. Саме така залежність організаційної структури державної освіти та зорієнтованість самих навчальних закладів лише на централізоване управління та пряме бюджетне фінансування, що було притаманно суспільному ладу та соціально-економічній політиці радянських часів, стали причиною кризового стану системи освіти на початку 90-х років, в наслідках якого полягає одна із причин теперішнього складного фінансово-економічного стану цієї галузі.

На сьогодні постає питання пошуку нових форм і методів фінансування системи освіти. На початковому етапі становлення системи освіти України реформування законодавчої бази щодо удосконалення умов її фінансування відіграло позитивну роль. Але пізніше в цьому напрямку почали виявлятися певні суперечності, які з часом перетворилися на гальмо для подальшого розвитку освіти.

Якщо за ціною освітніх послуг наша система освіти має значну перевагу, то за матеріально-технічним забезпеченням вона значно програє європейському. Формування державних соціальних стандартів і нормативів освіти є однією із загальних проблем, вирішення якої може спричинити

позитивний вплив на процес її фінансування. На сьогодні головне завдання полягає в тому, щоб надати нового імпульсу в розвитку освіти та науки, як потужним важелям економічного і взагалі суспільного прогресу. Звідси на передній край виходять кардинальні кроки внутрішньої модернізації та структурної перебудови системи освіти.

Проте окремі питання потребують детальнішого опрацювання. Так, на сьогодні потребує глибокого дослідження теоретичні засади ефективного розподілу фінансових ресурсів на освіту. Не достатньо врахований закордонний досвід реформування системи фінансування освіти в Україні. Потребують удосконалення умови фінансування освіти, механізм планування фінансування видатків на освіту. Залишаються не розробленими теоретико-методичні підходи до фінансового прогнозування освіти.

Питаннями державного регулювання фінансового забезпечення розвитку освіти займалися такі вітчизняні учені, як В. Андрущенко [1], І. Вакарчуком [7], Т. Боголіб [2], Є. Бойко [3], В. Буковинський [5], Н. Верхоглядова [9], І. Каленюк [39,40], В. Кременем [44], В. Куценко [47], С. Ніколаєнко [57, 58] та інші.

Незавершеність наукових розробок механізму фінансового забезпечення розвитку освіти та істотна практична значущість цієї проблеми для держави підтверджують об'єктивний характер актуальності теми дипломної роботи.

Мета і завдання дослідження. Мета дослідження полягає в теоретичному обґрунтуванні й розробці пропозицій щодо вдосконалення механізмів регулювання фінансового забезпечення розвитку освіти в Україні.

Відповідно до мети в роботі поставлено такі завдання:

- дослідити теоретичні засади ефективного розподілу державних фінансових ресурсів на освіту;
- розробити рекомендації для державного фінансування освіти в Україні виходячи з закордонного досвіду;
- визначити наслідки трансформаційних процесів в системі

бюджетного фінансування освіти в Україні;

– обґрунтувати напрями удосконалення умов державного фінансування освіти;

– проаналізувати використання соціальних стандартів у фінансуванні освіти;

– розглянути стратегію розвитку державного фінансування освіти в контексті загально цивілізаційних тенденцій;

– визначити напрями удосконалення організаційного механізму фінансування освіти;

– обґрунтувати шляхи розвитку фінансового механізму інвестування освітньої сфери.

Об'єктом дослідження є розвиток освіти в Україні.

Предметом дослідження є механізми фінансового забезпечення розвитку освіти в Україні.

Методи дослідження. Теоретичною та методологічною основою роботи є загальнонаукові методи наукових досліджень. У роботі використано сукупність методів і підходів, що дозволило забезпечити логічний взаємозв'язок завдань і розроблених пропозицій. Для обґрунтування положень використано такі методи: логіко-діалектичний та історичний (визначення закономірностей розвитку освіти в Україні); аналізу і синтезу (аналіз вітчизняного досвіду становлення та розвитку освіти в Україні); інституціональний (розробка стратегічних механізмів фінансового забезпечення розвитку освіти в Україні).

Джерельною та статистичною базою дослідження є законодавчі акти Верховної Ради України, нормативно-правові акти Кабінету Міністрів України, данні Державного комітету статистики України, Українського центру культурних досліджень, теоретичні та практичні напрацювання вітчизняних і зарубіжних учених, періодичні видання, статистичні збірники, матеріали науково-практичних конференцій.

Практична значущість полягає у тому, що теоретичні та методичні положення роботи доведено до рівня конкретних методичних розробок та практичних рекомендацій щодо обґрунтування механізмів фінансового забезпечення розвитку освіти в Україні.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ПОБУДОВИ МЕХАНІЗМІВ ФІНАНСОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗВИТКУ ОСВІТИ В УКРАЇНІ

1.1 Нормативно-правове забезпечення бюджетного фінансування освіти

Основні напрями державної політики у сфері освіти визначені Конституцією України, законами України «Про освіту» та «Про вищу освіту», актами Президента України та Кабінету Міністрів України [34, 36].

Законом України «Про освіту» врегульовуються суспільні відносини у галузі навчання, виховання, професійної підготовки громадян України. Він встановлює правові, організаційні, фінансові та інші засади функціонування системи освіти, створює умови для самореалізації особистості, забезпечення потреб суспільства і держави у кваліфікованих фахівцях. [34, с. 65]

Державна політика у галузі вищої освіти визначається Верховною Радою України і ґрунтується на принципах:

- доступності та конкурсності здобуття освіти кожним громадянином України;
- незалежності здобуття освіти від впливу політичних партій, громадських і релігійних організацій;
- інтеграції системи освіти України у світову систему освіти при збереженні й розвитку досягнень і традицій української школи;
- наступності процесу здобуття освіти;
- державної підтримки підготовки фахівців для пріоритетних напрямів фундаментальних і прикладних наукових досліджень;
- гласності при формуванні структури та обсягів освітньої та професійної підготовки фахівців.

Зазначені принципи забезпечуються шляхом:

- збереження і розвитку системи освіти та підвищення її якості;
- підвищення рівня освіченості громадян України, їх можливостей для отримання освіти;
- створення та забезпечення рівних умов доступності до освіти;
- надання цільових пільгових державних кредитів особам для здобуття освіти;
- забезпечення збалансованості структури та обсягів підготовки фахівців з освітою, що здійснюється у навчальних закладах державної та комунальної форм власності за кошти відповідних бюджетів, фізичних і юридичних осіб з урахуванням потреб особи, а також інтересів держави та територіальних громад;
- надання особам, що навчаються у навчальних закладах, встановлених пільг та соціальних гарантій;
- належної підтримки підготовки фахівців з числа інвалідів на основі спеціальних освітніх технологій.

Законом визначено, що громадяни України мають право безоплатно здобувати освіту в державних і комунальних навчальних закладах.

Іноземці та особи без громадянства, які перебувають в Україні на законних підставах, мають право на здобуття освіти, але не за рахунок державного чи місцевого бюджетів, якщо інше не встановлено чинними міжнародними договорами.

Вектор сучасної політики і стратегії держави в розвитку національної системи освіти спрямований на її подальшу адаптацію до умов соціально-орієнтованої економіки, трансформацію та інтеграцію в європейське і світове співтовариство [36, с. 73].

Високий рівень освіченості нації сприяє більшій сприйнятливості та дієвості економічних і соціальних реформ, формуванню правової й економічної культури при здійсненні соціальної й технологічної діяльності,

створює умови для прогресивної індивідуальної особистості в суспільстві.

У нових соціально-економічних умовах професійна освіта підтверджує свій високий статус, оскільки саме вона буде сприяти переходу до інформаційного суспільства, а отже, і формуванню пріоритетів розвитку держави. Високоосвічена молодь – головний стратегічний резерв соціально-економічних реформ в Україні, без якого неможливий подальший розвиток суспільства.

Прагнучі набути статусу розвиненої країни, Україна підтримує розвиток багатоступеневої системи освіти, зростання інтелектуального потенціалу суспільства: адже, за прогнозами ЮНЕСКО, рівня національного добробуту, що відповідає світовим стандартам, досягнуть лише ті країни, працездатне населення яких на 40-60 відсотків будуть становити особи з вищою освітою.

Фінансування інституцій освіти здійснюється відповідно до Бюджетного кодексу України, законів України «Про освіту», «Про вищу освіту», законів про Державний бюджет України на поточний рік, постанов Кабінету Міністрів [35, с.66].

Додаткові кошти, у тому числі плата за навчання, надходять до бюджету вищого навчального закладу за надання освітніх послуг, перелік яких затверджено постановою Кабінету Міністрів України, а також науково-дослідної роботи науково-педагогічних працівників.

Взагалі слід зазначити, що більше 60% видатків на освіту фінансується місцевими бюджетами областей, міста Києва. При цьому за рахунок державного бюджету практично повністю фінансується професійно-технічна освіта, навчальні заклади вищої освіти, післядипломна освіта, більшість програм матеріального забезпечення навчальних закладів і 100% досліджень і розробок у сфері освіти. За рахунок місцевих бюджетів областей, міст Києва фінансується більшість видатків дошкільної освіти, навчальних закладів

загальної середньої освіти, загальноосвітніх навчальних закладів, позашкільної освіти та заходів із позашкільної роботи з дітьми.

Фінансування вищих навчальних закладів приватної форми власності забезпечується їх власниками [36, с. 81].

Державна стратегія фінансового забезпечення розвитку освіти і науки визначає, що для фінансування ЗВО і наукових установ можуть залучатися додаткові джерела фінансування, не заборонені законодавством. Залучені кошти спрямовані на здійснення статутної діяльності вищого навчального закладу у порядку і на умовах, визначених законодавством та його статутом.

З метою збереження та оновлення кадрового потенціалу навчальних закладів та наукових установ, підвищення соціального статусу держави гарантує педагогічним та науково-педагогічним працівникам навчальних закладів встановлення доплат за здобуття наукового ступеня кандидата або доктора наук, присвоєння почесних звань.

Починаючи з 2001 року суттєво збільшено видатки на освіту в державному бюджеті.

Державна політика в галузі вищої освіти і науки спрямована на суттєве покращення оплати праці педагогічних і науково-педагогічних працівників.

Позитивні тенденції щодо фінансового забезпечення розвитку вищої освіти і науки України визначають державну стратегію.

Державна політика в галузі вищої освіти передбачає реальні кроки щодо розширення автономії університетів. Орієнтиром має бути досвід європейських університетів, в яких автономія і самоуправління вже давно стали усталеною традицією.

Держава визначає, що вища школа має стати доступною, адже значна частина наших громадян, обдарованих і здібних, відрізані від вищої освіти. Це не лише освітянська проблема. Це – проблема порушення конституційних прав громадян. Плата за навчання зростає щороку і вже сягає 20 тис. грн. на

рік на деяких престижних спеціальностях. Доступ дітей з небагатих родин до кредитів на навчання залишається дуже обмеженим. Коштом державного бюджету у вищих навчальних закладах у 2018 році навчалось лише 39 %, у 2019р. – вже 50%.

Державна політика в галузі вищої освіти спрямована на те, щоб українські студенти мали необмежені можливості участі у наукових дослідженнях і розробках. Україні потрібна вища освіта, заснована на наукових дослідженнях. Необхідно знайти резерви для матеріальної підтримки аспірантів і докторантів, думати не тільки про те, як припинити відтік інтелекту за кордон, а й почати поступово повертати його додому.

Законами було запроваджено різноманітність форм власності закладів вищої освіти, ліцензування їх діяльності, державну стандартизацію спеціальностей, самостійність планування діяльності й використання коштів. Введено також багатоступеневу систему освіти, близьку до розвинених країнах, внаслідок чого заклади вищої освіти було розподілено на групи, виходячи зі ступеня освіти, який вони забезпечують, і встановлено відповідні рівні акредитації [24, с.154].

Державною законодавчою політикою визначені основні джерела фінансування закладів вищої освіти державної форми власності – кошти загальнодержавного та місцевих бюджетів, кошти галузей економіки, державних підприємств і додаткові надходження. Додатковими джерелами фінансування є:

- кошти, одержані з інших джерел за надання освітніх послуг у відповідності з основною діяльністю;
- плата за додаткові освітні послуги;
- плата за наукові дослідження та інші роботи, виконані на замовлення;
- доходи від реалізації продукції навчально-виробничих майстерень, оренди приміщень;

- дотації з місцевих бюджетів;
- кредити і позики банків, доходи від депозитних вкладів тимчасово вільних коштів;
- валютні надходження;
- добровільні внески фізичних та юридичних осіб;
- інші надходження.

Дослідження довело, що основним формами фінансування вищих навчальних закладів за основною діяльністю є державний контракт (замовлення) та угоди з підприємствами, громадянами й іншими особами [36, с. 72].

1.2 Наукові засади побудови ефективного механізму бюджетного фінансування освіти в Україні

Фінансування вищої освіти – це система відносин із формування розподілу та використання різноманітних фінансових ресурсів у сфері вищої освіти. В результаті налагодження цієї системи відносин створюються фінанси освіти і наукових установ – різноманітні фонди фінансових ресурсів, що забезпечують нормальне функціонування вищих навчальних закладів і наукових установ [57, с. 127].

Фінансовий механізм освіти являє собою сукупність форм і методів створення та використання фінансових ресурсів для забезпечення діяльності вищих навчальних закладів, характеризується дедалі більшим ускладненням.

Основною функцією фінансового механізму є забезпечення вищих навчальних закладів освіти і наукових установ фінансовими ресурсами. Виконання цієї функції неминуче передбачає і реалізацію функції регулювання: регулювання порядку створення фондів, їх розподілу і використання. Ця функція охоплює дві підфункції:

1) регулювання загального порядку фінансування освіти, визначення основних правил надходження фінансових ресурсів як з державного бюджету, так і з інших джерел, стимулювання (або обмеження) їх припливу;

2) регулювання процесу державного фінансування: обсягів та порядку розподілу, використання закладами освіти фінансових ресурсів.

Функція фінансового забезпечення зазнає змін в напрямі все більшої диверсифікації джерел фінансування освіти, зменшення державної частки в загальному обсязі фінансових ресурсів освіти [5, с.83].

Для прикладу, дані таблиці 1.1 засвідчують, що держава постійно збільшує бюджетні видатки на освіту.

Таблиця 1.1 – Видатки зведеного бюджету України на освіту, млрд. грн.

Показники	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	1 півріччя 2021
Видатки на освіту млрд. грн.	7,1	9,6	12,3	15,0	18,3	26,8	33,8	19,9
У відсотках: до попереднього року	x	132,2	128,1	122,0	122,0	146,4	131,5	58,9
До 2013 року у відсотках	x	135,2	173,2	211,3	257,7	377,5	476,1	280,3
До ВВП	5,0	5,4	4,7	5,6	5,3	6,1	6,3	6,9

Це дало можливість забезпечити розвиток вищих навчальних закладів, ефективність їх діяльності, позитивно вплинуло на фінансовий стан вищих навчальних закладів. Було ліквідовано заборгованості з комунальних послуг, заробітної плати, соціальних виплат, забезпечено реалізацію ст. 57 Закону України «Про освіту» [34, с.65].

Регулювання процесу освіти повинно здійснюватися з урахуванням конкретного економічного та соціального стану суспільства, досягнутого й прогнозованого рівня його розвитку. Велике значення мають історичні та національні традиції, що склалися у сфері надання населенню безплатних

освітніх послуг. Тривалий час держава залишається першочерговим замовником на підготовку студентів та виділяє кошти на утримання й розвиток вищих закладів освіти у період переходу до ринкових умов господарювання. Разом з тим вона сприяє появі альтернативних учбових закладів, які функціонують на платній основі, а також наданню платних послуг з метою поглиблення знань студентів з різних галузей. Платні послуги дозволяють збільшити обсяг вкладень у сферу освіти, розширити межі надавання та урізноманітнити форми їх виконання. Це позитивно впливає на розвиток національної освіти та загальний рівень життя населення.

В найближчому майбутньому повинна зберігатися значна частка освітніх послуг, фінансування котрих буде забезпечуватися за рахунок коштів державного бюджету, що спричиняє необхідність розробки відповідного фінансового механізму економічного регулювання даного процесу.

Фінансовий механізм як сукупність методів фінансового впливу на соціально-економічний розвиток включає дві підсистеми: фінансове забезпечення і фінансове регулювання та систему управління, що ґрунтується на взаємодії фінансових індикаторів і фінансових інструментів [25, с.55].

Суть дії фінансового забезпечення полягає у виділенні певної суми фінансових ресурсів на розв'язання окремих завдань фінансової політики. При цьому слід розрізняти як забезпечувальну, так і регулятивну його дію. Забезпечувальна дія проявляється у встановленні джерел фінансування підприємств, проектів, робіт, заходів тощо. Завжди існує потреба постійного забезпечення життєдіяльності й відтворення виробництва. Досить умовно це можна охарактеризувати як пасивний вплив фінансового забезпечення – тобто покриття повсякденних потреб. Регулятивна дія характеризує активний вплив фінансового забезпечення на розв'язання конкретних завдань і

проблем. При цьому вплив здійснюється як через саме виділення достатніх коштів, так і через конкретну форму фінансового забезпечення [46, с.28]. До структури фінансового забезпечення входять джерела фінансування підприємств, проектів робіт, послуг тощо: самофінансування, акціонерний капітал, кредитування і безповоротна фінансова допомога.

Фінансове регулювання проявляється у двох напрямках. Суть першого полягає в тому, що за допомогою фінансових інструментів встановлюються певні пропорції розподілу доходів юридичних і фізичних осіб, які впливають на їх забезпеченість фінансовими ресурсами [46, с.27]. Тим самим встановлюються їх фінансові можливості. У цьому плані фінансове регулювання тісно пов'язане з фінансовим забезпеченням, визначаючи насамперед рівень самофінансування. Більше того, в окремих випадках метою фінансового регулювання виступає саме встановлення певного рівня самофінансування. Другий напрям фінансового регулювання полягає в тому, що, встановлюючи певні пропорції розподілу, воно вибудовує відповідну систему економічних інтересів. Таким чином, можна стимулювати одних суб'єктів (чи певні сфери діяльності) й стримувати інших. При цьому слід зазначити, що фінансовий вплив є однією з найдійовіших форм, оскільки здійснюється через доходи юридичних і фізичних осіб.

Фінансове регулювання проводиться за допомогою фінансових інструментів, якими виступають елементи розподільних відносин. Одні з них діють у процесі вилучення частини доходів – податки і внески у цільові та корпоративні фонди. Це інструменти первинного впливу. Другі, навпаки впливають шляхом збільшення доходів – банківські позички і бюджетні субсидії. Це інструменти вторинного впливу. При цьому дія фінансових інструментів може носити як загальний для всіх суб'єктів характер на основі єдиного рівня оподаткування, кредитування та фінансування, так і селективний – на основі диференційованого підходу. Переважає селективний

підхід, бо саме він є основою забезпечення збалансування інтересів і суперечностей у суспільстві.

Головна мета освіти полягає в задоволенні потреб людей в освітніх послугах, в інтересах суспільного розвитку духовних та інших здібностей, творчого потенціалу особистості і суспільного прогресу в цілому. Після досягнення цієї мети одночасно забезпечується соціальний та економічний ефект.

За результатами наших досліджень економічну ефективність потрібно розглядати: по-перше, з позицій кращого, більш раціонального використання ресурсів у галузі освіти в цілому, в кожній його ланці та освітній установі; по-друге, з точки зору безпосереднього внеску працівників освіти у виробництво і підвищення якості освітніх послуг, в створення національного доходу країни; по-третє, з боку того приросту матеріальних благ, який забезпечується завдяки підвищенню загальноосвітнього та професійно-кваліфікаційного рівня працівників для всіх інших галузей народного господарства; по-четверте, з позицій абсолютного і відносного зниження витрат ресурсів у галузях матеріального виробництва від науково-технічних розробок, які здійснюються спеціалістами в інших галузях світу [18, с.135].

Основним джерелом фінансування освіти на сучасному етапі залишаються державні ресурси, але сам механізм державного фінансування характеризується ускладненням, в першу чергу через впровадження різних методів, форм фінансування. Для української освіти актуальною проблемою виступає вдосконалення механізму державного фінансування: вдосконалення нормативного підходу та введення елементів фінансування, орієнтованого на результати діяльності. Саме такий підхід дозволить поєднати з одного боку гарантування державою певного рівня фінансування, а з іншого – посилити зацікавленість і відповідальність навчальних закладів за результати своєї діяльності.

Збільшення частки витрат на вищу освіту в національному доході країни може і не передбачати збільшення кількості підготовлених спеціалістів. Додатково виділені кошти на освіту повинні бути направлені на поліпшення матеріально-технічної бази вузів, втілення в навчальний процес новітніх технічних засобів навчання, на якісне вдосконалення і структурну перебудову всієї системи освіти, що в кінцевому результаті приведе до підвищення якості підготовки кадрів.

Особливістю сучасного етапу ринкових змін в сфері освіти є реформування системи фінансування ЗВО. При цьому державою передбачається зниження бюджетного фінансування і послідовне його заміщення децентралізованими джерелами надходження грошових коштів і перш за все від позабюджетної діяльності [29, с.93].

Умови самофінансування діяльності ЗВО вимагають комплексного підходу до питань удосконалення управління їх фінансово-господарською діяльністю, створення досконалого економічного механізму, сутність якого полягає у поєднанні планових початків із вільною ринковою економікою.

Наявність двох джерел фінансування централізованого – бюджетного (державного або місцевого) і децентралізованого – госпрозрахункового передбачає внесення суттєвих змін в організацію системи фінансового менеджменту ЗВО. А так як бюджетне фінансування має суворе призначення: заробітна плата, стипендія, комунальні платежі, то основним напрямком фінансового механізму ЗВО є управління децентралізованими коштами.

У Законі України «Про вищу освіту» наголошується на необхідності встановлення нормативів фінансового, матеріально-технічного та іншого забезпечення вищих навчальних закладів (штатна чисельність співробітників, співвідношення кількості студентів і викладачів, навчальне навантаження викладачів, розміри земельних ділянок, фінансування наукових досліджень,

утримання навчальних аудиторій і лабораторій, бібліотек та фондів наукової і навчальної літератури, фінансування капітального будівництва, ремонту та утримання будівель і спортивно-оздоровчих споруд, придбання технічних засобів навчання), диференційованих залежно від статусу, рівня акредитації, типу вищого навчального закладу, напрямів і спеціальностей, за якими здійснюється підготовка фахівців [36, с.72].

До змінних витрат відносять: заробітну плату; нарахування на заробітну плату; виплати у зв'язку з тимчасовою непрацездатністю; придбання бланків дипломів, підручників тощо.

Ринкові відносини, на які переходить економіка освіти України, вимагають розгляду діяльності вищих закладів освіти як виробників і продавців відповідних освітніх послуг. Загальну сукупність фінансових потоків, що забезпечують діяльність ЗВО, можна розподілити на п'ять складових:

- 1) держбюджетне фінансування;
- 2) позабюджетні кошти за надання платних освітніх послуг громадянам України;
- 3) валютні кошти за контрактну підготовку іноземних громадян;
- 4) госпрозрахункові кошти за виконання договірних робіт для підприємств та, організацій;
- 5) позабюджетні кошти за надання ресурсів (землі, обладнання) в оренду [42, с.128].

1.3 Механізми фінансового забезпечення розвитку освіти в зарубіжних країнах

В умовах трансформаційного періоду зростає роль освіти і науки в суспільному розвитку країни. США та європейські країни пройшли етап

трансформаційних перетворень тому аналіз стану фінансового забезпечення розвитку вищої освіти і науки є цікавим для України.

В останній час в багатьох країнах замінюється підхід орієнтований на надання коштів навчальному закладу підходом, при якому більше уваги приділяється безпосередній підтримці студентів. При цьому заклади продовжують отримувати кошти від держави, однак непрямим методом. Крім того, у закладах зберігається можливість отримання прямого фінансування з боку держави.

Такий шлях державного фінансування закладів освіти веде до конкуренції між ними за залучення студентів, більшої виборності в державному фінансуванні освіти. Зараз в багатьох країнах, особливо європейських, поки що переважає фінансування безпосередньо закладів державою, проте все більше досліджуються можливості виділення державних коштів на освіту за рахунок студентів [47, с. 135].

Ми виділили два види фінансової допомоги держави студентам:

- пряма фінансова допомога у виді оплати освіти (стипендії, гранти);
- непряма допомога шляхом надання позик.

В останні роки в багатьох країнах доля позик в фінансовій допомозі студенту збільшилась, оскільки держави все більше орієнтуються на студентське самофінансування.

Самофінансування – це вид діяльності суб'єктів господарювання при якій фінансове забезпечення розширеного відтворення здійснюється за рахунок власних коштів [17, с.44].

Фінансування через студентів – це непрямий підхід, при якому уряд підтримує студентів, а не заклади освіти. Першим прикладом фінансування через студентів є ваучерне фінансування. Заклади повинні бути повністю незалежні в установленні розміру плати за навчання, тоді як втручання держави буде здійснюватися через підтримку студентів. Підтримка студентів

носить форму індивідуальних грантів, об'єм яких співставимо з попереднім об'ємом державного фінансування. Розмір підтримки студентів в формі грантів звичайно менший або рівний платі за навчання в закладах освіти. Технологія фінансування студентів забезпечує конкуренцію, яка в свою чергу стимулює ефективність і якість. Конкуренція може здійснюватися на двох рівнях: студенти повинні конкурувати за отримання підтримки, а заклади повинні конкурувати за студентів.

Що стосується першого, то за результатами наших досліджень держава повинна обмежити кількість студентів, які отримують фінансову допомогу. Рішення по її виділенню повинні бути здійснені на основі можливості або потреби. Допомога може бути здійснена таким чином, щоб більш нужденні студенти отримували більше, ніж коштує навчання в закладі [17, с.45].

Держава може розподілити розмір грантів в залежності від профілю навчального закладу, а також нав'язати обмеження на термін дійсності ваучера для того щоб забезпечити ефективні студентські потоки.

Другий рівень конкуренції – це конкуренція між закладами за студентів. Зарубіжний досвід показує, що заклади в основному будуть покладатися на дохід від плати за навчання, отримуючи ще державну підтримку по капітальним видаткам, можливо деяке базове фінансування і, що найбільш важливо фінансування науково-дослідної роботи і аспірантури.

За кордоном заклади можуть установлювати свої власні розміри плати за навчання. Плата може бути і вища за розмір ваучера, а деякі студенти можуть забажати зберігати кошти для задоволення своїх особистих потреб, а інші захочуть потратити свої власні кошти на більш дорогокоштуючі курси.

Більш того для залучення студентських ваучерів заклади відкривають курси, в яких є потреба для студентів і, закривати непотрібні студентам спеціальності. Якщо студентські потреби відповідають потребам ринку робочої сили, то формується ефективний механізм збільшення зовнішньої

ефективності вищої освіти.

Один з важливих непрямих механізмів в державному фінансуванні освіти – це система податкових пільг, а також пільгових кредитів і страхування [17, с.37].

Можна виділити два підходи до ролі вищих навчальних закладів.

При першому підході навчальні заклади ми розглядаємо як організації, які обслуговують інтереси суспільства і держави, а при другому – як комерційні підприємства, які надають послуги окремим особам (студентам), які в свою чергу використовують освіту з метою отримання додаткових доходів в майбутньому.

При першому підході всю або більшу частину видатків на освіту несе держава, а при другому підході – студенти. Останній варіант одержує все більш широке розповсюдження в умовах ринкових відносин.

Все ж таки «ринковий» підхід не є повною альтернативою «державному». Його скоріше потрібно розглядати як додатковий або допоміжний підхід.

Механізм прямого фінансування відрізняється в різних країнах. Виділення коштів відбувається по одному з трьох критеріїв: оплата за результатами, пряме фінансування по «видатках», на основі оцінок видатків на вході освітньої системи.

Оплата за результатами – як централізовано, так і децентралізовано (США). Система виділення коштів здійснюється за результатами роботи системи вищої освіти, зазвичай виділяють університетам кошти в залежності від плану випуску студентів і аспірантів [25, с.86].

Фінансування за результатами обов'язково базується на ефективності підготовки випускників. В цих системах необхідно ретельно контролювати якість підготовки.

Основна причина заінтересованості уряду в розробці технології

фінансування «за результатами» – висока вартість підготовки випускників, неефективна робота навчального закладу, або що більш вірогідно, низький рівень студентів, які проходять через цю систему. Фінансування за результатами дозволяє уникнути неефективної роботи і отримати високі результати на одиницю ресурсу. Однак урядовий контроль не завжди веде до досягнення цих цілей.

В деяких державах, в яких освітня інфраструктура недостатньо розвинута, здійснюється пряме фінансування „по видатках”. В більшості промислово розвинутих країнах і країнах, які розвиваються фінансування виділяється на основі оцінок видатків на вході освітньої системи. При цьому методологія, яка використовується для розрахунку вартості, робить важливий вплив на стимули навчального закладу.

Існує три підходи до використання методу, які можна спрощено зіставити з трьома механізмами фінансування.

Перший підхід – розбити кошторис по типах – зарплата, обладнання, обслуговування студентів (лінійний бюджет).

Другий підхід поділяє бюджет по центрах вартості – під цим розуміється окремий факультет або в деяких випадках, навіть окремий викладач, що відповідає за фінансування програм (програмний бюджет).

Третій підхід розбиває кошторис по видах діяльності, тобто на витрати на навчання і на дослідницьку роботу [13, с.64].

Існує дві групи формул. Одна – це формула прийому по якій держава надає фонди закладу пропорційно кількості зарахованих студентів. Найбільш загальним підходом є множення загальної кількості на вартість одиниці. Такий підхід може поєднуватися з іншими формами виділення державних коштів.

Альтернативним методом визначення вартості є варіант дати можливість системі вищої освіти самій визначити вартість на основі

конкуренції. Фондовий механізм, який замінює старі формули, потребує від закладів боротьби за фінансування – тобто за те, щоб навчати певну кількість студентів. Перемагає той, який запропонує найменшу вартість при відповідному рівні якості.

Теоретичні переваги такого підходу, в тому що він штовхає навчальні заклади на пошук додаткових коштів ефективного використання визначеної суми, і таким чином, кошти перетікають в ті області, які в стані більш ефективно здійснювати навчання. Крім того, замість нав'язування жорстоких стандартів по визначенню вартості всіх закладів, тут підвищується гнучкість системи фінансування.

Цей підхід використовують розвинуті країни (Канада, Великобританія, Франція, Японія, Швеція, Норвегія) і деякі країни, які розвиваються (Китай, Нігерія).

В більшості країн які розвиваються (Бразилія, Аргентина, Індія) і в деяких розвинутих країнах (Греція, Італія) фінансування здійснюється на договірній основі [39, с.125].

Договірне фінансування сприяє високому ступеню контролю уряду за системою вищої освіти в цілому, а також за деякими закладами. Що стосується непрямого виділення коштів, то через студентів фінансуються тільки заклади Чилі. [24, с.173]

Взагалі всі країни, які використовують договірне фінансування, нав'язують високий рівень обмежень університетам. Заклади мають дуже мало автономії для контролю за прийомом, для внутрішнього розподілу фондів або для пошуку додаткових коштів фінансування із приватних джерел. Взагалі жодна із подібних систем з договірним бюджетом не використовує плату студентів за навчання.

Основною особливістю договірного фінансування є те, що рівень виділених фондів слабо зв'язаний з видами діяльності навчального закладу.

Різні зміни, наприклад, збільшення рівня прийому не обов'язково призводить до адекватного збільшення бюджету. Серед договірних систем можна виділити системи з наростаючим бюджетом, системи з фіксованим доходом і системи з договорами «ad hoc».

Наростаючий бюджет. Загальною практикою країн, які розвиваються є отримання щорічної надбавки відносно минулорічного бюджету. Надбавки не пов'язані зі змінами цін. Часто наростаючий бюджет використовується урядом для зменшення відносного фінансування вищої освіти, так як інфляція при цьому порушує бюджет закладів освіти.

Угода «ad hoc». Альтернативний підхід до виділення бюджету на базі договору між представником навчального закладу і відповідними міністерствами або фінансовими органами базується на політичному впливі представників даного навчального закладу.

Угода з фіксованим доходом. Деякі уряди виділяють навчальним закладам фіксований процент від національного доходу. При цьому підході держава передає навчальним закладам дохід, одержаний від деякого джерела. Наприклад, в Йорданії навчальні заклади фінансуються із процента від поштового збору [33, с.264].

Договірне фінансування не є ефективним засобом виділення коштів вищій освіті. Принципові недоліки такі: невизначеність відносно майбутнього фінансування, відсутність стимулів до ефективної роботи, відсутність реакції на зовнішнє діяння.

В середовищі, в якому інститути можуть установлювати правила прийому, така модель ще може забезпечувати достатню стабільність фінансування закладів освіти.

Модель не ефективна при надмірному фінансуванні, так як спочатку пересилаються фонди, а потім визначається об'єм роботи. При недостатньому фінансуванні модель може здійснити негативний вплив на

ефективність із – за неправильного використання залишених ресурсів, наприклад, відносно підвищувати кількість викладацького і адміністративного персоналу.

Дослідження показало, що диверсифікація джерел фінансування вищої освіти визначається особливостями і характером отримання вигод від освіти. Розширення джерел фінансування проявляється в залученні в сферу освіти різних не бюджетних ресурсів. Основним джерелом таких ресурсів стають такі, як надання навчальним закладом платних освітніх послуг. [33, с.265]

Процес диверсифікації джерел фінансування освіти спостерігається з початку 80-х років в більшості розвинених країнах. Так, в 1990 році було проведено спостереження змін джерел і методів фінансування вищої освіти в країнах, які входять в Організацію економічного співробітництва і розвитку, в ході якого спостерігалась диверсифікація джерел фінансування вищої освіти в Австралії, Данії, Фінляндії, Франції, Германії, Греції, Японії, Норвегії, Португалії, Іспанії, Великобританії і Сполучених Штатах. В результаті було відмічено, що в більшості країн вищим навчальним закладам надано право знаходити додаткові джерела фінансування і їм в цьому надається значна підтримка. Цей процес далі всього продвинувся в Сполучених Штатах, де маркетинг є основною турботою майже всіх навчальних закладів. Університети Великобританії, Германії і Нідерландів також отримали значне додаткове фінансування із широкого спектру джерел.

Дослідження показали, що європейський і світовий досвід розвитку країн переконливо свідчить: чим вищий освітній рівень населення, тим заможнішим є народ, потужнішою держава, розвиненішими економіка й демократія [39, с. 212].

Фінансовий механізм спрацьовує ефективно за умови функціонування всіх його складових, за допомогою яких держава спрямовує економічний і соціальний розвиток відповідно до потреб громадян.

У багатьох країнах освіта стала важливою складовою національного багатства; як сукупність компетенцій вона є найефективнішим виробничим ресурсом, який, на відміну від зношеної матеріально – технічної бази, постійно оновлюється, вдосконалюється, забезпечуючи сталий розвиток сучасних націй.

Висновок до розділу 1

Практика державного фінансування освіти не може бути сталою і незмінною, необхідність підвищення її економічної ефективності потребує вдосконалення всього фінансового механізму: податкової бази, нормативного визначення розмірів фінансування, системи між бюджетних відносин. Нагальною потребою є формування прозорого, цільового, стимулюючого характеру фінансування бюджетних сфер, у тому числі вищої освіти та наукових установ, з посиленням елементів відповідальності та зменшення впливу суб'єктивних чинників (ручного керівництва) на процес прийняття фінансових рішень у системі вищої освіти і науки.

РОЗДІЛ 2

АНАЛІЗ ФУНКЦІОНУВАННЯ ІСНУЮЧИХ МЕХАНІЗМІВ ФІНАНСОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗВИТКУ ОСВІТИ В УКРАЇНІ

2.1 Аналіз умов фінансування освіти

Процес реформування системи вищої освіти здійснюється через державне управління в цій сфері і реалізовується через розробку, впровадження певних законів та нормативно-правових актів стосовно діяльності вищої освіти. Концептуальні ідеї реформування вищої освіти було закладено вже на початку 90-х років у Законі України «Про освіту» (перша редакція 1991 рік) та державній національній програмі «Освіта» («Україна XXI століття») (1993 рік), що була схвалена I з'їздом педагогічних працівників України (1992 рік) [35, с.42].

Закон України «Про вищу освіту» із змінами та доповненнями було прийнято 17 січня 2002 року, який спрямований на врегулювання суспільних відносин у галузі навчання, виховання, професійної підготовки громадян України. Він встановлює правові, організаційні, фінансові та інші засади функціонування системи вищої освіти, створює умови для самореалізації особистості, забезпечення потреб суспільства і держави у кваліфікованих фахівцях. Для ефективного застосування закону ведеться розробка організаційно-розпорядчого механізму, який передбачає сучасні технології, процедури та правила функціонування вищих навчальних закладів. З прийняттям Закону України «Про вищу освіту» та Національної доктрини розвитку освіти України у XXI столітті прийнятої на II з'їзді педагогічних працівників України та Державної програми розвитку освіти в Україні на 2006-2010 роки. Якщо в Національній доктрині визначено систему поглядів на стратегію і основні напрями розвитку системи вищої освіти в першій

чверті ХХІ століття – в Україні повинна утверджуватися стратегія прискореного, випереджувачого інноваційного розвитку освіти і науки, то Закон України «Про вищу освіту» регламентує умови і шляхи розвитку системи вищої освіти. Реалізація задекларованих документів вимагає на всіх рівнях системних послідовних дій, досить радикальних змін у структурі, змісті, економіці та управлінні вищою освітою. Держава поки що не створила умов для реалізації в повному обсязі вимог Законів України «Про освіту», «Про вищу освіту» (від 06.09.2014р.), Національної доктрини розвитку освіти, відповідних постанов Кабінету Міністрів, указів Президента. Особливо це стосується питання щодо раціонального розподілу та ефективного використання державних коштів призначених на потреби системи вищої освіти [36, с. 51].

Аналіз взаємовпливу трансформації економіки та системи вищої освіти засвідчив, що на початковому етапі становлення системи вищої освіти України реформування законодавчої бази щодо удосконалення умов фінансування вищої освіти відіграло позитивну роль. Але пізніше в цьому напрямку почали виявлятися певні суперечності, які з часом перетворилися на гальмо для подальшого розвитку системи вищої освіти. Існуюча система фінансування вищої освіти, засвідчує ряд проблем у цій сфері. Так, у фінансуванні вищої освіти державою існує брак фінансових ресурсів, що призводить до необхідності зменшення видатків на вищу освіту і відповідно зумовлює низьку заробітну плату науково-викладацького складу, падіння престижності викладацької роботи, старіння та занепад матеріально-технічної бази вищих навчальних закладів тощо. У фінансуванні системи вищої освіти із приватних джерел спостерігається тенденція збільшення кількісних і зменшення якісних показників підготовки фахівців, а також підвищення плати за навчання, що обмежує певні категорії населення у можливості здобувати вищу освіту тощо [32, с.357].

Але причини негараздів в системі вищої освіти полягають не лише в дефіциті державних коштів, а в особливості державної політики фінансування цієї сфери. Оскільки в ній не вироблені якісні пріоритет щодо фінансування вищого навчального закладу. Тобто певного комплексу показників за допомогою яких можна було б визначити якість навчання у певному вищому навчальному закладі та системи вищої освіти загалом. Оскільки кінцевою продукцією вищого навчального закладу вважається фахівець з вищою освітою, відповідно оцінити якість навчання у вищому навчальному закладі можливо лише з того моменту, коли фахівець потрапляє на ринок праці.

Для оцінки якості діяльності вищої освіти на макроекономічному (для всієї системи вищої освіти) та мікроекономічному рівнях (на рівні вищого навчального закладу) схемою рисунку 2.1, запропоновано комплекс показників, які можуть стати основою визначення рейтингової оцінки вищих навчальних закладів та ефективно розмістити державних коштів, а також допоможуть визначити якісну сторону діяльності системи вищої освіти загалом [45, с. 12].

В останні двадцять років у світі склалися різні підходи до формування відносин між державними і недержавними формами фінансування вищої освіти. В розвинених західних країнах склалися три основні економічні моделі фінансування вищої освіти. Перша модель освіти, орієнтована на вільний ринок.

В цій моделі перевага віддається обмеженню витрат на освіту зі сторони держави, мінімізація її фінансових обов'язків перед вищою освітою. Така модель обумовлює державні вищі навчальні заклади діяти, як суб'єкти ринку і при цьому передбачає зростання прибутку навчального закладу [54,с.39].

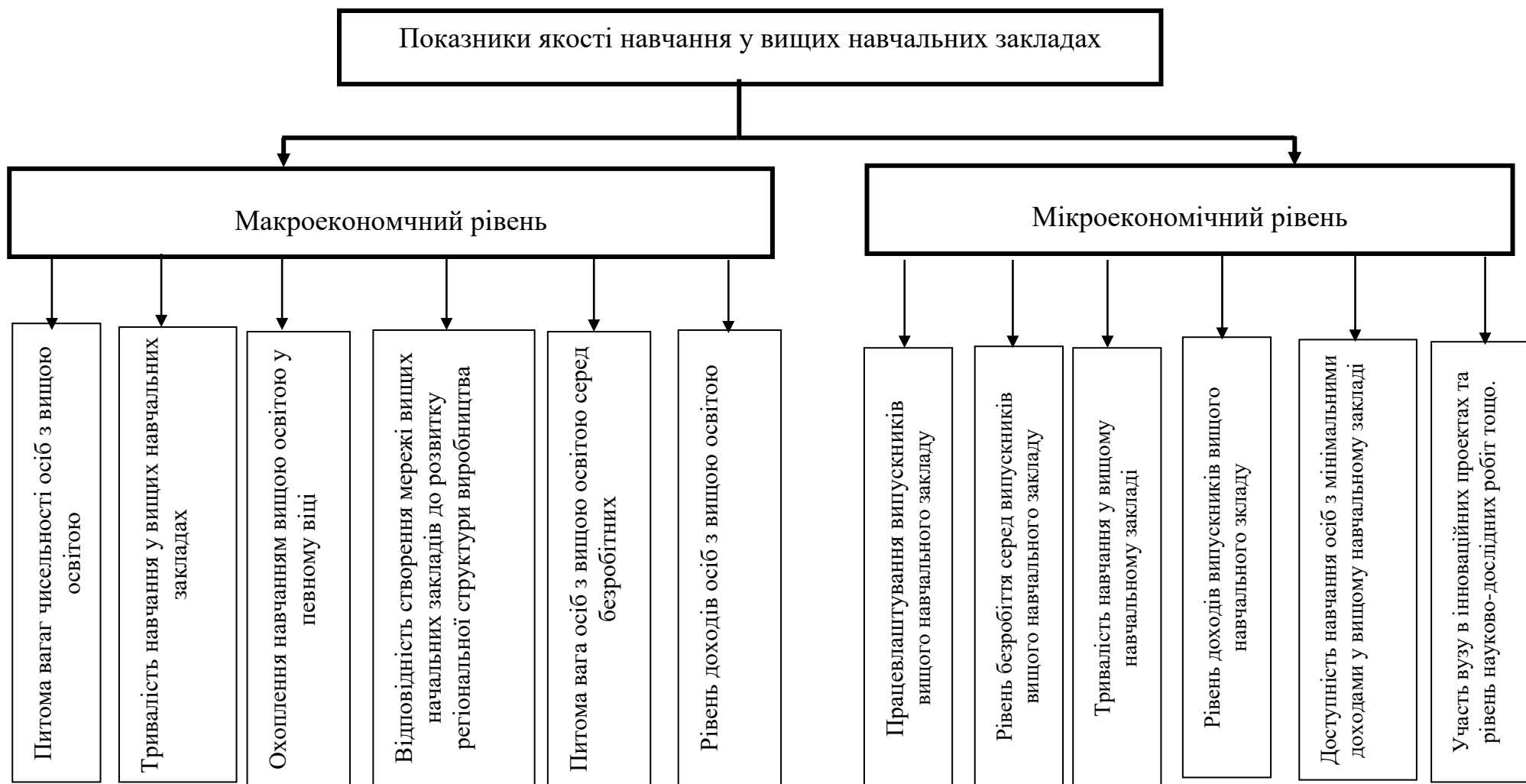

Рисунок 2.1 – Система показників оцінки якості функціонування вищої освіти

Фінансово-економічна модель освіти, орієнтована на вільний ринок, підтримує політику відносної юридичної незалежності вищих навчальних закладів від держави. Це втілюється, перш за все, у передачі державного, регіонального і місцевого бюджетів під відповідальність вищих навчальних закладів і супроводжується контролем зі сторони власних структур. Але, слід відмітити, що модель фінансування орієнтована на вільний ринок, не знайшла широкого застосування у зарубіжній практиці фінансування вищої освіти, оскільки коло споживачів вищої освіти досить обмежене і найбільш бідні верства населення не мають доступу до освіти, при цьому являючись платниками податків [51, с. 29].

Друга, фінансово-економічна модель вищої освіти, виходить із головної ролі держави у фінансуванні вищої освіти. У відповідності до цієї моделі, освіта повинна забезпечувати усесторонній розвиток індивідів і стати турботою всього суспільства, бути вільною від впливу великого бізнесу. Основний аспект політики фінансування вищої освіти при такій фінансово-економічній моделі розвитку міститься у забезпеченні соціальної справедливості, рівності початкових можливостей для навчання у вищих навчальних закладах, а також і в кінцевих результатах за рахунок високої якості освітнього процесу. З цією метою така модель передбачає збільшення чисельності викладацького складу та ріст заробітної плати, підвищення стипендій, покращення рівня матеріально-технічної бази, комунікаційної та інформаційної забезпеченості навчальних закладів, що потребує відповідних значних фінансових вкладень зі сторони держави. В свою чергу можливість збільшення державного фінансування залежить від розмірів ВВП, пріоритетів в бюджетно-фінансовій і соціальній політиці держави, які виражаються через відповідні розміри бюджетних видатків на освіту, медицину, культуру, охорону навколишнього середовища тощо [51, с.35].

І третя фінансово-економічна модель вищої освіти, заснована на

принципах державного ринку. Теоретичною базою цієї моделі є концепція так званого «гуманного капіталізму і активної держави». Прибічники такої моделі фінансування вищої освіти вважають, що фінансування освіти повинно забезпечувати не результати діяльності вищого навчального закладу, а гарантовані рівні можливості у доступі до навчання у вищих навчальних закладах. При збереженні обсягів державного фінансування освіти перевага надається підвищенню вкладень студента, або зацікавлених в його навчанні. Така модель відкрита для частково приватного фінансування системи вищої освіти і укладення договорів з фірмами на підготовку студентів для виконання освітніх послуг. Для такої моделі також характерно особиста відповідальність індивіда та допомога державних навчальних закладів у навчанні та побудові кар'єри. При чому стратегія фінансування освіти будується на зменшенні загальних державних витрат на освіту і інвестуванні державних коштів на рішення конкретних проблем освіти, а також залучення споживачів освітніх послуг до фінансування вищих навчальних закладів [38, с.7].

Вищезазначене іще раз переконливо засвідчує необхідність поєднання і подальший розвиток державних і приватних механізмів фінансування системи вищої освіти і вимагає від держави утримуватися, як від жорсткої регламентації діяльності системи вищої освіти, так і від її розвитку на чисто ринкових відносинах.

Відповідно вирішення питання щодо розробки та впровадження системи заходів з метою удосконалення умов фінансування системи вищої освіти, як на макроекономічному рівні, так і на мікроекономічному рівнях з урахуванням внутрішніх потенційних можливостей вищих навчальних закладів, складається також із трьох блоків. Перший і другий пов'язаний із державним фінансуванням. Оскільки існує брак державних коштів і обсяги фінансування вищої освіти залежать від обсягів національного доходу, який пов'язаний із процесом поступового економічного зростання країни, в цих умовах виникає

необхідність раціонального розподілу і використання існуючих коштів на макроекономічному (на рівні держави) та мікроекономічному (на рівні системи вищої освіти) рівнях. Третій, пов'язаний із розширенням джерел фінансування вищих навчальних закладів, в першу чергу розширення способів залучення позабюджетних коштів. Необхідність визначення напрямів удосконалення фінансування вітчизняної системи вищої освіти більшою мірою зумовлено протиріччями між потребою сучасного ринку праці та якісними і кількісними характеристиками фахівців з вищою освітою (взаємовплив і взаємозв'язок зазначеного процесу досліджено у попередніх розділах) [44, с.367].

З метою удосконалення умов фінансування вищої освіти запропоновано комплекс заходів на макроекономічному та мікроекономічному рівнях з урахуванням внутрішніх потенційних можливостей вищих навчальних закладів (табл. 2.1). Зокрема, з метою більш ефективного використання бюджетних коштів та призупинення втрати інтелектуального потенціалу нації через процеси еміграції, необхідно створити належні економічні умови для використання інтелектуальної праці та зростання попиту на неї; удосконалити систему оплати праці у бюджетній сфері; поліпшити соціальний захист працівників освітньої галузі; удосконалити систему розподілу та використання бюджетних коштів на основі приведення у відповідність обсягів підготовки фахівців потребам сучасного ринку праці; розширити можливості використання додаткових джерел фінансування вищої освіти шляхом залучення бізнес-структур, спонсорської підтримки, меценатства.

Для України, як і для інших постсоціалістичних країн, удосконалення умов фінансування вищої освіти, на макроекономічному рівні, більшою мірою залежить від тих змін, які будуть визначати загальноекономічну політику та соціально-економічне зростання нашої держави.

Таблиця 2.1 – Удосконалення умов фінансування системи освіти

1	2	3	4
<p>1. Завдання: ефективне викорис- тання державни х коштів</p>	<p>Мета: збереження інтелекту- ального потенціалу країни</p>	<p>Проблема: міграційні процеси спричинені низьким рівнем попиту та оплати інтелектуаль- ної праці та несприятлива ситуацією щодо рівня соціального захисту працездатног о населення з вищою освітою</p>	<p>Заходи:</p> <ul style="list-style-type: none"> - стабілізувати політичну ситуацію та забезпечити соціально-економічне зростання держави; - створити передумови формування середнього класу: через забезпечення економіко-правових умов для розвитку підприємницького середовища що сприятиме економічній активності населення, зростанню доходів; через регулювання доходів таких професійних категорій населення як педагоги, лікарі, науковці, інженери тощо; через розширення реального доступу молоді з незаможних родин до навчання у вищих навчальних закладах, що в майбутньому забезпечить зростання їх добробуту; - розробити державну програму реєміграції висококваліфікованої робочої сили та підписати багатосторонні угоди щодо соціального захисту громадян з усіма державами – основними міграційними партнерами, з якими подібних угод ще немає; - створити умови щодо залучення вітчизняних фахівців вищої кваліфікації до навчально-виховної та науково-дослідної роботи у вищих навчальних закладах та українських наукових установах, створивши стимули для їхньої роботи; - запровадити механізм залучення інвестицій як вітчизняних, так і іноземних з метою розробки спільних інноваційних проєктів; - забезпечити молодих фахівців з вищою освітою після отримання диплома гарантованими робочими місцями; - підвищити заробітну плату за такими фаховими спеціальностями, як “педагогіка”, “медицина” тощо для заохочення працевлаштування випускників за спеціальністю; - підвищити престижність науково-викладацької праці у вищих навчальних закладах вирішивши завдання належної оплати праці викладачів молодшої генерації та пристойного пенсійного забезпечення старшого покоління, адже тенденція прогресуючого зменшення чисельності людей інтелектуальної праці може призвести до падіння міжнародного статусу вітчизняної науки, відповідно і вищої школи. - розробити та запровадити механізм кредитування на придбання житла та відпочинок молодих фахівців тощо; - збільшити обсяги цільового пільгового кредитування на будівництво житла для науково-педагогічних працівників вищих навчальних закладів тощо.

Продовження таблиці 2.2

1	2	3	4
<p>2. Завдання: раціональ- ний розподіл та викорис- тання державних коштів</p>	<p>Мета: Забезпе- чення економіки фахівцями з вищою освітою відповідно до потреб сучасного ринку праці</p>	<p>Проблеми: Високий рівень безробіття серед випускників вищих навчальних закладів та незадовільний рівень якісних характеристик фахівців</p>	<p>Заходи:</p> <ul style="list-style-type: none"> - обов'язково ввести довгострокове планування і прогнозування підготовки фахівців з вищою освітою для перспективи розвитку окремих галузей, з метою забезпечення потреб у довгостроковому періоду; - відродити практику стратегічного планування Міністерства освіти і науки України та Міністерства економіки України на підготовку фахівців і при формуванні державного замовлення спільно з центрами зайнятості, Міністерством освіти і науки з урахуванням тенденцій ринку праці; - при плануванні державного замовлення на підготовку фахівців з вищою освітою обов'язково враховувати: - сучасні тенденції розвитку економіки та ринку праці в регіонах; - тенденцій змін у структурі зайнятості; - необхідно враховувати світові тенденції щодо перерозподілу робочої сили із сфери виробництва у сферу послуг та інтеграційні процеси, які створюють умови швидких технологічних змін і потребують здобуття освіти упродовж всього життя через впровадження короткотермінових програм підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації, дистанційного, екстернатного навчання тощо; - започаткувати практику розміщення державного замовлення на підготовку фахівців з вищою освітою на тендерних засадах між вищими навчальними закладами за допомогою рейтингової оцінки рівня якості підготовки фахівців вищими навчальними закладами; - зобов'язати вищі навчальні заклади відстежувати працевлаштування випускників, а також працевлаштовувати диференційовано, залежно від успіхів у навчанні через створення партнерських відносин вищим навчальним закладом та потенційними роботодавцями; - поновити практику цільових направлень на навчання від областей і районів з метою отримання гарантованих робочих, особливо це стосується такої категорії, як "сільська молодь"; - не встановлювати практику ліцензованого обсягу набору на конкурентоспроможні спеціальності студентів-контрактників, які здатні створити здорову конкуренцію на ринку праці і відповідним чином забезпечити належний рівень якісної підготовки фахівців; - забезпечити рівні стартові можливості для талановитої молоді різних верств - населення при вступі до вищих навчальних закладів, що безпосередньо стосується розробки державного стандарту освіти з переліком знань і умінь та змістом освіти.

Закінчення таблиці 2.2

1	2	3	4
<p>3. Завдання: розширення можливостей фінансування вищої освіти</p>	<p>Мета: Задоволення потреби особистості у набутті вищої освіти</p>	<p>Проблеми: Недостатній рівень фінансування вищої освіти для проведення необхідних змін у цій сфері</p>	<p>Заходи:</p> <ul style="list-style-type: none"> - прискорити процеси загального економічного кругообігу за рахунок піднесення інвестиційної та інноваційної діяльності, що впливає на темпи економічного зростання та обсяги національного доходу відповідно і на обсяги фінансування вищої освіти; - створити середовища державно-підприємницького партнерства через систему протекціоністських заходів: - розробка і прийняти законів “Про меценатство”, “Про спонсорство”, “Про благодійництво”, які б надали можливість установити практику грантів, фондаций, фондів, тендерів тощо; - впровадження податкових пільг для підприємств, фірм, організацій які фінансують вищі навчальні заклади, або оплачують навчання власних працівників тощо; - розширити співпрацю вищих навчальних закладів із міжнародними організаціями, програмами, проектами, фондами в рамках науково - освітньої діяльності з метою отримання пільгових кредитів, грантів тощо; - розробити механізм фінансування закладів вищої освіти із місцевих бюджетів через здійснення децентралізації бюджетного розподілу коштів призначених на фінансування вузів; - комерціалізувати наукові дослідження, зокрема збільшити частку вищих навчальних закладів у виконанні державних цільових науково-технічних програм та проектів Державного фонду фундаментальних досліджень, у тому числі разом з Національною та галузевими академіями наук з метою залучення іноземних та вітчизняних інвестиції для розробки та впровадження інноваційних проектів; - створити на базі вищих навчальних закладів центрів підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації кадрів для підприємств, фірм, організацій у відповідності з сучасними тенденціями розвитку економіки; - збільшити оплату за навчання іноземних студентів в залежності від фахового спрямування та авторитету вищого навчального закладу; - удосконалити умови кредитування навчання молоді у вищих навчальних закладах через спрощення механізму державного кредитування, запровадження муніципальних та комерційних кредитів на освіту за допомогою фінансово-кредитних установ, створення державного “банку освіти”.

Тому, економічна політика, завданням якої є створення необхідних умов для поглиблення трансформаційних процесів економіки через банківсько-кредитну, валютно-фінансову, податкову, цінову, бюджетну, соціальну, страхову, процентну та інвестиційно-інноваційну політику, вплине на розвиненість ринкової інфраструктури, на масштаби збільшення ВВП та рівень доходів населення, які суттєво змінюють характер фінансово-економічної діяльності вищих навчальних закладів. На макроекономічному рівні, перш за все, необхідне прискорення процесів господарського і загального економічного кругообігу за рахунок піднесення інвестиційної та інноваційної діяльності на власних нагромадженнях, збільшення купівельної спроможності внутрішнього ринку та розширення експортних можливостей. Чим швидше є економічний оборот грошей і ресурсів на всіх стадіях оборотного циклу, тим ефективнішим є господарювання та вищими є темпи економічного зростання та обсяги національного доходу, що в кінцевому результаті дає можливість збільшення державних видатків на соціальну сферу, зокрема вищу освіту [19, с. 158].

Крім того, кошторисне фінансування ЗВО не залежить від чисельності студентів, що навчаються на умовах держзамовлення. Фактично кошти розподіляються в адміністративному порядку. Непрозорість реалізації механізму помітно зменшує його стимулюючу роль в покращенні якості та мінімізації витрат освітньої діяльності.

2.2 Використання соціальних стандартів у фінансуванні освіти

Вища освіта є таким соціальним інститутом, який сприяє соціальній інтеграції суспільства. Ця функція якнайповніше реалізується в умовах, коли відмінність в матеріальному становищі представників різних класів і шарів суспільства неістотна, коли загальна середня освіта є масовою і коли створений механізм виявлення і державної підтримки здібної молоді незалежно від їх соціального походження і місця проживання [16].

До середини ХХ століття цивілізація характеризувалася наявністю різких

класових антагонізмів і класова боротьба розглядалася як двигун історичного прогресу. Освіта в цих умовах носила класовий характер, будучи привілеєм правлячого класу. Проте з формуванням на Заході суспільства середнього класу, а в країнах державного соціалізму – умов, що зробили акцент на доступність освіти для всіх, були створені реальні соціально-економічні передумови для реалізації декларованого Конституцією права на отримання всіх видів освіти, включаючи і вищу [9, с. 32].

При цьому освіта не тільки пасивно відбивала зміни в соціально-класовій структурі суспільства ХХ століття, але й виконувала важливу функцію в забезпеченні соціальної мобільності населення, у формуванні еліти суспільства з представників різних соціальних груп населення. ХХ століття, особливо його друга половина зі всією очевидністю підтвердило: чим менша соціально-економічна нерівність в суспільстві і чим менша нерівність в отриманні освіти, тим сильніша соціальна стабільність в суспільстві. Історія розвитку освітніх систем в цивілізованих країнах в ХХ столітті свідчить про те, що середня школа перетворилася на масовий, демократичний тип школи, і це стало могутнім чинником становлення загальнодоступної вищої школи. В українському суспільстві в період економічної реформи посилювалося соціальне розшарування людей, і це додало загальноосвітній школі й вищій школі класового характеру. Тобто монополія здатних до знання витісняється монополією багатих на знання [39, с. 164].

Ситуація в Україні свідчить про те, що внаслідок помилкового курсу економічної реформи на зміну соціалістичної моделі планово-розподільного характеру прийшла не західна модель соціально-ринкової змішаної економіки з переважанням середнього класу, де громадяни віддають пріоритет освіті і науці, а виникло суспільство примітивного капіталізму зі значним соціально-класовим розшаруванням. Дані офіційної статистики про розподіл населення за рівнем середньодушових грошових витрат в Україні свідчать, що ще в 2019 р. у 63,4 % населення країни матеріальне становище знаходилось на рівні нижче середнього, а у 83,4 % населення нижче, ніж прожитковий мінімум [68]. Це означає, що відбулося соціальне розшарування суспільства. Про це ж свідчать і дані (таблиці 2.2).

Таблиця 2.2 – Розподіл працівників за рівнем освіти та за рівнем оплати праці, %

Вид діяльності	Питома вага працівників з вищою освітою		Частка працівників, що отримують заробітну плату	
	I-II р.а.	III-IV р.а.	від 7500 до 10000 грн.	від 10001 до 20000 грн.
Економіка в цілому	25,5	22,6	6,2	5,1
Транспорт, зв'язок	22,3	12,9	13,6	10
Промисловість	25,0	15,1	10,3	9,6
Освіта	20,5	48,6	1,7	0,9

Також раніше існуюча суперечність між середньою школою і вищою освітою в частині розуміння базових шкільних знань, необхідних для вступу до ЗВО, між вчителями ЗНЗ і викладачами ЗВО різко посилилася. В результаті істотно слабшала функція ЗНЗ в підготовці до вступних іспитів до ЗВО. Зросла роль неофіційного інституту репетиторства і численних комерційних курсів.

Що стосується загальноосвітньої школи, то вона покликана дати всім громадянам середню освіту і реалізувати їх конституційне право на освіту незалежно від соціально-класового, майнового становища, статі, національності. Загальноосвітня школа орієнтована на забезпечення широкої доступності освітніх послуг і на підготовку тих, хто навчається, до життя і праці, за винятком декількох видів діяльності (спорт, математика, музика, балет і т.п.), які вимагають яскраво виражених здібностей. Певну роль у виявленні здібностей у дітей та їх розвитку відіграє загальноосвітня школа. Реалізація цієї ролі здійснюється через різні інституційні механізми у сфері освіти: проведення факультативних занять, створення спецкласів і спецшкіл, через виконання цільових державних програм допомоги і підтримки обдарованих дітей. Дослідження фахівців в області профорієнтації показали, що усвідомлене професійне самовизначення, при якому установка особи у виборі професії узгоджується з суспільними потребами і одночасно погоджується з особистими даними (здібностями, покликанням і психофізичними особливостями) виявляється не в ранньому дитячому віці, а у віці 15-17 років. В цей період посилюється дія освіти на мотиви професійного вибору, на узгодження інтересів особи і суспільства. При цьому не виключається оцінка психофізіологічних властивостей і якостей тих, хто навчається, і психологічний аналіз вимог до професії,

а також використання різного роду тестів на виявлення здібностей людей [47, с.158].

Розподіл людей за здібностями не співпадає з розподілом людей по багатству. Інтелектуальна еліта носить генетичний характер, елітність по багатству – набута. Інтелектуальна елітність носить соціально престижний характер, тому майново привілейований клас прагне придбати собі елітність, що веде до зниження якісного рівня інтелектуальної еліти. У ЗВО суперечність між функціями відбору інтелектуальної еліти і функцією соціальної інтеграції особливо різко загострюється. Тому прийом до ЗВО повинен будуватися на основі конкуренції і відбору найбільш талановитої до навчання молоді [47, с.159].

При збереженні функції освіти щодо самовідтворювання інтелігенції, вона зменшується. Особливо скорочується функція вертикальної соціальної мобільності вищої школи – переходу з низьких прошарків у вищі. Сучасна українська вища школа закладає соціальне розшарування суспільства, що поглиблюється, і тим самим сприятиме посиленню нестабільності майбутнього українського суспільства. Недостатнє бюджетне фінансування вищої освіти не сприяє стабільному розвитку освіти, і, як наслідок цього, відбувається зниження соціального захисту науково-педагогічних працівників і студентів ЗВО.

Склалося важке матеріальне становище студентів ЗВО, що штучно обмежує їх життєві і професійні перспективи і підриває їх конституційне право на отримання безкоштовної вищої освіти. Хоча відсоток студентів денних відділень вузів України, які отримують стипендію, за останні три роки дещо збільшився, проте, розмір місячної стипендії в місяць встановлений нижче прожиткового мінімуму. Такі розміри стипендій, які не забезпечують фізичне існування студентів, вимушують більшість з них підробляти. Але на студентів ще й перекладаються витрати навчальних закладів, вводиться платне користування об'єктами соціальної інфраструктури ЗВО.

Але деякі заходи щодо підтримки в законодавчому порядку вищої освіти впроваджені. Так, встановлюються податкові пільги навчальним закладам, як некомерційним організаціям, так і комерційним структурам, які виділяють гроші на освіту і підвищення кваліфікації. Важливим інструментом, що забезпечує державні

гарантії в отриманні вищої і середньої професійної освіти, виступає державне замовлення [57, с. 301].

Незважаючи на певні досягнення у вітчизняній вищій освіті й науці, накопичилась достатня кількість проблем, невирішених питань і недоречностей, успадкованих від колишньої системи і нажитих уже в нинішніх умовах, які не виправдано стримують інтеграційні процеси, не сприяють істотному підвищенню конкурентоспроможності вітчизняної системи вищої освіти і науки, нівелюють її роль у суспільних перетвореннях.

Серед великої кількості питань, які, на наш погляд, потребують розв'язання, можна виокремити декілька ключових, які є надзвичайно актуальними для життя і розвитку системи вищої освіти в Україні, а саме:

- питання забезпечення доступності вищої освіти і підвищення її якості;
- комплексне розв'язання економічних проблем: збільшення інвестицій, підвищення соціального статусу науково-педагогічних працівників;
- удосконалення Закону України «Про вищу освіту» [59, с. 104].

На перший план виступає питання розширення доступності вищої освіти, забезпечення потрібної якості підготовки спеціалістів. Доступність вищої освіти визначається здібностями і бажанням тих, хто хоче її отримати і можливостями її отримання. Навіть поверховий аналіз проблем доступу до вищої освіти дає уявлення про досить помітні розбіжності в регіонах. Так, в Україні майже 951 вищих навчальних закладів. Однак, освітній рівень населення України ще значно відстає від розвинених країн. За рівнем забезпеченості населення вищими навчальними закладами Україна має високий рейтинг. Проте, освітній рівень ще є недостатній. Серед зайнятого населення вищу освіту (III-IV р.а.) мають 26%. У той же час ЮНЕСКО визнано, що високого добробуту досягають країни, в яких цей показник коливається в межах 40 – 60% від загальної кількості працюючих. В Україні освітній рівень населення зростає. І ця динаміка має місце в усіх регіонах України.

Разом із тим, спостерігаються значні територіальні відмінності. Якщо, скажімо, у Харківській області на 1000 осіб у віці 10 років і старших вищу освіту мають 346 осіб, то у Чернівецькій - 224, а найнижчий цей показник у Закарпатській

області – 213. Тому подальший розвиток вищої освіти в Україні та її регіонах має враховувати ці показники [59, с.107].

Наведені цифри показують, що нині діюча мережа вищих навчальних закладів не дозволяє задовольнити потреби української молоді у вищій освіті в достатньому обсязі в деяких регіонах України. Крім того, існує проблема якості навчання у численних філіях університетів та інститутів, створюваних у райцентрах, та кількості дітей з периферії чи з села, яким доступна якісна освіта.

Важливою проблемою є також встановлення оптимального співвідношення між бюджетними й платними місцями у вищих навчальних закладах. Законом України “Про вищу освіту” встановлена норма, за якою кількість прийнятих на перший курс на навчання за державним замовленням повинна становити не менше, ніж 51% від загальної кількості студентів прийнятих на навчання на перший курс.

Щодо підвищення якості вищої освіти, то необхідне створення загальнодержавної системи контролю, вжиття заходів щодо посилення ліцензійних вимог, передусім до матеріальної бази навчального процесу, забезпеченості навчальною літературою. Загальнодержавна система контролю Міністерства освіти і науки може бути побудована шляхом створення Департаменту атестації і контролю якості освіти. Слід встановити чіткий розподіл повноважень Міністерства освіти і науки, управлінь освіти і науки облдержадміністрацій, рад ректорів (директорів) ЗВО у питаннях поточного контролю за виконанням ліцензійних і акредитаційних вимог [59, с. 111].

І нарешті, необхідно завершити розробку державних стандартів вищої освіти. Розробники державних стандартів, науково-методичні ради за участю Академії педагогічних наук України мають визначитись щодо змісту програм вищих і середніх навчальних закладів, їх наступності й послідовності. Провідні університети розробляють освітні стандарти, тобто на добровільній безоплатній основі роблять роботу, на яку в інших державах виділяють значні кошти. Враховуючи те, що ця робота ще буде продовжуватися, а стандарти об’єктивно вимагають оновлення, необхідно вирішити питання виділення грошей і матеріального стимулювання такої діяльності.

У багатьох країнах світу вища освіта – це об’єкт спільного фінансування держави та родин, хоча досі у світі більшість ЗВО є державними установами [55, с. 29].

Вартість платних послуг вищої освіти різко відрізняється по ЗВО, регіонах, окремих спеціальностях. Здавалося, що вартість підготовки фахівця з вищою освітою на платній основі і за кошти державного бюджету має бути однаковою. Різниця у “ціні” платної послуги і вартості підготовки фахівця за державним замовленням об’єктивно може пояснюватися лише врахуванням у вартості платної послуги прибутку, що не суперечить чинному законодавству. Однак відсутність обмежень щодо зростання рентабельності освітніх послуг на практиці призводить до значних розбіжностей у ціні.

Разом з тим, у діяльності центральних і місцевих органів виконавчої влади, керівників ЗВО щодо забезпечення доступності громадян України до якісної освіти продовжують мати місце серйозні прорахунки [18, с. 22].

Отже, з метою стабілізації сфери освіти необхідно збільшення фінансування, удосконалення науково-методичного забезпечення освітнього процесу, створення умов для проведення фундаментальних і прикладних досліджень у ЗВО. З цією метою необхідно внесення змін до деяких законодавчих актів України, які стосуються: надання права керівникам вищих навчальних закладів III–IV рівнів акредитації державної і комунальної форм власності затверджувати і коригувати протягом бюджетного року кошториси бюджетних установ у зв’язку зі зміною обсягів доходів і видатків; відведення земельних ділянок, видачі та реєстрації документів на право користування земельними ділянками для вищих навчальних закладів, що фінансуються з державного бюджету; змін за згодою сторін тарифів на послуги чи на оплату праці працівників навчального закладу до початку навчального року на середній коефіцієнт підвищення таких цін, тарифів чи розміру оплати праці; про визначення у Законі про Державний бюджет України розмірів бюджетних призначень на підготовку фахівців з вищою освітою, а також підготовку наукових і науково-педагогічних працівників через аспірантуру і докторантуру та інше [22, с. 181].

З метою підвищення соціального захисту науково-педагогічних працівників

освіти необхідно:

- розробити механізм поетапного підвищення доходів науково-педагогічних працівників шляхом індексації зарплати і соціальних виплат, який повинен враховувати зростання цін, тарифів, розмірів оплати житлово-комунальних послуг, внесків страховок до Пенсійного фонду.

- наблизити тарифну ставку 1 розряду (ТКД) до величини прожиткового мінімуму відтворювання кваліфікованої робочої сили і в ТКД стосовно вищої школи внести корективи, що враховують систему надбавок і доплат за безперервний стаж роботи, за підвищення кваліфікації тощо.

- підвищити відповідальність засновників навчальних закладів за забезпечення стійкого їх фінансування, головним чином, відповідальність за повну і своєчасну виплату зарплати і за надання встановлених законом соціальних гарантій і пільг.

- посилити контроль з боку Міністерства фінансів і Державного казначейства України за надходженням і цільовим витрачанням бюджетних коштів, що спрямовуються на зарплату науково-педагогічних працівників.

- підвищити роль ринкових суб'єктів України в здійсненні комплексу заходів по соціальному захисту працівників вищої школи і стимулювати залучення у вузи позабюджетних коштів, з використанням їх на цілі соціального захисту науково-педагогічних працівників, включаючи фінансування витрат на додаткове медичне страхування, пенсійне забезпечення, на дотації житлово-комунальних, транспортних і інших послуг інфраструктурного характеру, а також створення спеціальних централізованих фондів підтримки працівників вузів та студентів [22, с. 183].

Таким чином, серед економічних аспектів розвитку вищої освіти в Україні можна виділити: розширення доступності вищої освіти (доступність вищої освіти визначається здібностями і бажанням тих, хто хоче її отримати і можливостями її отримання, зокрема фінансовими); підвищення якості підготовки спеціалістів; встановлення оптимального співвідношення між бюджетними й платними місцями у вищих навчальних закладах; необхідність здійснення реального планування та прогнозування підготовки фахівців залежно від фактичних потреб суспільства у різних сферах національного господарства, а відповідно й обсягу фінансування такої

підготовки; збільшення фінансування сфери освіти з метою удосконалення науково-методичного забезпечення освітнього процесу, створення умов для проведення фундаментальних і прикладних досліджень у ЗВО [22, с. 186].

Соціальні аспекти розвитку вищої освіти полягають у наступному: забезпеченість вищої школи кадрами з урахуванням їх старіння, рівня підготовки, соціального захисту, державної підтримки тощо; необхідність врахування демографічних прогнозів при плануванні кількості студентів ЗВО.

Разом з тим, наявність вищезазначених проблем у сфері освіти обумовлюють необхідність вирішення низки завдань щодо збереження і поширення кращих традицій національної системи освіти, забезпечення доступності здобуття якісної освіти для всіх громадян, забезпечення ефективної підготовки та підвищення кваліфікації педагогічних і науково-педагогічних працівників, впровадження нових економічних та управлінських механізмів розвитку освіти.

2.3 Стратегія розвитку державного фінансування освіти в Україні

Формування України як сучасної демократичної, правової держави безпосередньо пов'язано з розвитком освіти. Разом з тим розуміння певною кількістю керівників органів державної влади і місцевого самоврядування сучасних процесів у системі освіти в контексті глобалізації потребує подальшого вдосконалення. Сьогодні існує необхідність у підготовці матеріалів, які б висвітлювали основні тенденції розвитку національної освітньої системи, її трансформації в умовах глобалізації для прийняття виважених управлінських рішень [49, с. 179].

Динамічні зміни в українському суспільстві, які характерні для всіх сфер буття, є неможливими без системного реформування національної системи освіти. При цьому модернізаційні перетворення мають здійснюватись відповідно до загальноцивілізаційних тенденцій розвитку національних освітніх систем. Населення України прагне високого рівня життя, а досягти цього можна тільки шляхом забезпечення рівного доступу її громадян до якісної освіти. В. Кремень наголошує,

що трансформація освіти в Україні - це не просто зміна полюсів її адекватності параметрам суспільно-політичного життя. Це, по суті, реакція на стратегічні імперативи освіти третього тисячоліття з її орієнтацією не на державу, а на людину, на фундаментальні загальнолюдські цінності, на послідовну демократизацію всього освітянського процесу й усієї освітньо-педагогічної ідеології загалом. [34, с. 27]. З точки зору Д. Дзвінчука, серед сучасних завдань освітніх систем є поєднання розширеної підготовки молоді, спроможної створювати і використовувати високі технології, з формуванням міцних моральних засад, розвиненої цивілізаційної культури, відповідальності і толерантності [27, с. 205].

Останні роки освіта в Україні розвивалася в контексті завдань визначених в Указах Президента України «Про невідкладні заходи щодо забезпечення функціонування та розвитку освіти в Україні» від 04.07. 2005 р. № 1013 та «Про додаткові заходи щодо підвищення якості освіти в Україні» від 20 березня 2008 р. № 244. У цих документах піднімаються ключові питання розвитку галузі, але за наявності в цілому позитивної динаміки багато проблем залишаються невирішеними.

Метою дослідження є теоретичний аналіз наукових і статистичних матеріалів, електронних джерел для з'ясування сталих тенденцій у розвитку системи освіти України в контексті загальноцивілізаційних викликів. Підготовка матеріалів для керівників органів державної влади і місцевого самоврядування, які опікуються питаннями розвитку освіти.

Стратегічним напрямом розвитку для України є впровадження нової парадигми освіти у зв'язку із орієнтацією на загальнолюдські цінності на шляху до європейської спільноти. У країні відбувається коригування пріоритетів у контексті загальноцивілізаційних тенденцій у розвитку освітніх систем, які ґрунтовно висвітлено в попередньому розділі. На цей процес впливає багато факторів: політичних, економічних, соціальних та ін. Найбільш важливими серед них є гуманізація і демократизація, які, за В. Кременем, є базовими компонентами реформування освіти в єдину комплексну систему національної освіти як соціокультурного феномена. Він підкреслює, що перехідний період, в якому перебуває українське суспільство, і його системна криза спричиняють певну

амбівалентність динамічної парадигми освіти України [44, с. 26-27].

Актуальним є впровадження суб'єкт-суб'єктної, гуманістичної, інноваційної парадигми освіти, що має гуманітарну спрямованість та створює умови для формування в учнів ключових компетентностей громадянина єдиної Європи, інформаційного суспільства та демократичної держави з ринковою економікою.

Важливим аспектом розвитку освіти в Україні є її поступова деполітизація, формування громадянської свідомості учнів і студентів. У ст. 8 Закону України «Про освіту» вказано, що навчально-виховний процес у навчальних закладах є вільним від втручання політичних партій, громадських, релігійних організацій. Залучення учнів, студентів до участі в політичних акціях і релігійних заходах під час навчально-виховного процесу не допускається [34]. У той же час, незважаючи на позитивну динаміку, процеси деполітизації освіти в Україні відбуваються вельми повільно, що є результатом діяльності окремих керівників органів державної влади і місцевого самоврядування, відсутність реальної відповідальності за порушення законодавчих актів у цій сфері.

Відбулася суттєва диверсифікація освіти - процес розширення асортименту освітніх послуг. Цей напрямок обумовлений становленням ринкової економіки і як похідна необхідністю запровадження різноманітних освітніх послуг, що повинні задовольняти попит споживачів, що зростає, в залежності від кон'юнктури.

Ускладнюється інфраструктура освіти в Україні. Вона стає багаторівневою і багатоступеневою. Успішно функціонує система психологічної служби, в закладах освіти введено інститут соціального педагога, активно створюються навчально-виховні об'єднання різних типів, працює Український центр оцінювання якості освіти і його структурні підрозділи та ін.

Продовжується також стандартизація підходів до навчально-виховного процесу і управління. Відповідні положення у галузі дошкільної, загальної середньої, професійно-технічної та вищої освіти знайшли відображення в законах України «Про дошкільну освіту», «Про загальну середню освіту», «Про професійно-технічну освіту». В Україні розроблено державні стандарти для всіх ланок освіти. У 1998 р. видано постанову Кабінету Міністрів України «Про розроблення державних

стандартів вищої освіти» від 7 липня 1998 р. № 1247. Державний стандарт початкової освіти, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 16 листопада 2000 р. № 1717 «Про перехід загальноосвітніх навчальних закладів на новий зміст, структуру і 12-річний термін навчання». Державний стандарт базової і повної середньої освіти, затверджений постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження Державного стандарту базової і повної загальної середньої освіти» від 14 січня 2004 р. №24, які і складають Державний стандарт загальної середньої освіти [63].

В Україні на відміну від деяких інших країн світу (Великобританії, Данії, Нідерландів) немає затвердженого стандарту діяльності керівників освітньої сфери. Винятком є розроблений учасниками українсько - голандського проекту з освітнього менеджменту (Ukrainian-Dutch Educational management - UDEM) разом з членами Асоціації керівників шкіл України (АКШУ), вітчизняними і зарубіжними науковцями Базовий стандарт професійної діяльності директора школи, який на цей час має рекомендаційний характер.

Важливим етапом у розвитку системи освіти України стало запровадження процедур вимірювання її якості, в тому числі шляхом зовнішнього незалежного оцінювання (ЗНО) навчальних досягнень учнів-випускників загальноосвітніх навчальних закладів. Це дозволило наблизитись до наявних підходів світового співтовариства в цьому напрямі. ЗНО є складовою частиною моніторингу якості освіти. В. Кремень, посилаючись на світову практику, вважає технологію стандартизованого тестування найбільш ефективною формою педагогічного контролю [44].

Разом з тим ця технологія, що послідовно формується в Україні, має недоліки як змістовного, так і організаційного характеру і потребує свого систематичного удосконалення. Аналізуючи їх, слід звернути увагу на деякі принципові прогалини в цій роботі. Найбільш гострою з них є невідповідність освітнього законодавства існуючій нормативній базі щодо запровадження системи ЗНО.

Важливим аспектом подальшого розвитку вітчизняної освіти є створення системи моніторингу якості освіти. В Указі Президента України «Про невідкладні

заходи щодо забезпечення функціонування та розвитку освіти в Україні» від 4 липня 2005 р. № 1013 ця позиція була відображена як завдання щодо створення національної системи моніторингу якості освіти на основі критеріїв держав членів Європейського Союзу та забезпечення участі загальноосвітніх навчальних закладів у міжнародних обстеженнях якості освіти [69]. У п. 6 Указу Президента України «Про додаткові заходи щодо підвищення якості освіти в Україні» № 244 від 20 березня 2008 р. воно почасти модернізовано і сформульовано таким чином: «Опрацювати у двомісячний строк питання щодо створення у 2008 році системи моніторингу якості освіти та участі України у міжнародних порівняльних дослідженнях якості освіти» [70].

Д. Дзвінчук вказує, що ще якихось десять років тому в Україні явно бракувало автентичних матеріалів про освітні процеси в розвинених країнах, зокрема, про політику в цій сфері і шляхи вдосконалення управління та здійснення освітніх реформ [27, с. 328-332].

Разом з тим для створення дієвої моделі моніторингу якості освіти необхідно створення відповідної інфраструктури. Український центр оцінювання якості освіти є сьогодні організацією, яка переважно зосереджена на проведенні ЗНО і має невелику кількість структурних підрозділів, які відповідають за кілька областей кожен. Для проведення ефективного моніторингу потрібно створення інфраструктури не тільки на рівні кожної області, а й на районному (міському) рівні.

Відповідно, все це передбачає розробку типових штатних розкладів, уніфікованих моніторингових показників, механізмів збирання й опрацювання інформації з використанням інформаційно-комунікаційних технологій, підготовку підсумкових матеріалів для прийняття управлінських рішень органами влади.

Поширення інноваційної діяльності в системі освіти України відбувається в контексті світових тенденцій розвитку освітніх систем. В. Кремень пише, що прискорити інноваційні зміни в економіці країни неможливо без модернізації української науки та освіти [44, с. 380]. Л. Ващенко визначає інновації в освіті як процес творення, запровадження та поширення в освітній практиці нових ідей, засобів, педагогічних та управлінських технологій, у результаті яких підвищуються

показники (рівні) досягнень структурних компонентів освіти, відбувається перехід системи до якісно іншого стану [30, с. 338-340].

Інформатизація освіти є ключовим аспектом інноваційного розвитку освітніх систем. Протягом останнього десятиріччя має місце суттєва позитивна динаміка цього напрямку, однак із року в рік залишається низка проблем, які не вирішуються і, відповідно, не дають змогу системі освіти вийти на новий якісний етап її розвитку. В Указі Президента України від 20 березня 2008 р. № 244 «Про додаткові заходи щодо підвищення якості освіти в Україні» йдеться про таке: «завершити забезпечення в 2008 р. у повному обсязі загальноосвітніх навчальних закладів, зокрема в містах обласного та районного значення, сучасними навчальними комп'ютерними комплексами, ліцензійними програмами, засобами виходу до міжнародної інформаційної мережі Інтернет» [70].

Процес встановлення навчальних комп'ютерних комплексів (НКК) у загальноосвітніх навчальних закладах (ЗНЗ) України завершується. Разом з тим, уже сьогодні актуальним є питання щодо модернізації комп'ютерної техніки і поетапного її оновлення.

Доступ загальноосвітніх закладів до мережі Інтернет теж не перестав бути проблемою. По-перше, загальна позитивна динаміка є досить повільною (на сьогодні тільки 40 % ЗНЗ в Україні підключені до Інтернету); по-друге, в закладах освіти переважає комутований тип підключення до Інтернету, що фактично не дозволяє повноцінно використовувати інформаційні ресурси мережі в навчально-виховному процесі, підключати комп'ютери, що знаходяться в локальній мережі [64, с. 4].

Найбільшою проблемою є створення освітніх інформаційних ресурсів. В Україні реалізується вже друга програма інформатизації освітньої галузі, однак створення освітніх сайтів значної кількості районних відділів (управлінь) освіти та більшості загальноосвітніх навчальних закладів відбувається дуже повільно. Значно гірша ситуація з інформаційними ресурсами професійно-технічної освіти. У мережі Інтернет досить повільно точаться дискусії на поодиноких форумах, що мають освітянську тематику. Ще один проблемний аспект - створення прикладного програмного забезпечення для освітньої галузі. Сьогодні в Україні налічується 140

педагогічних програмних засобів (ГШЗ), схвалених Міністерством освіти і науки для використання в навчально-виховному процесі. Найбільш велика проблема пов'язана з ППЗ для підтримки управління.

Суттєві зміни відбуваються в розвитку окремих підсистем системи освіти України. С. Ніколаєнко вказує, що з усіх ланок освіти чи не найважливішою є дошкільна, адже дошкільний вік - це базовий етап фізичного, психічного та соціального становлення особистості [58, с. 16]. До ключових проблем дошкільної освіти треба віднести сталу тенденцію до тимчасового призупинення діяльності дошкільних закладів (переважно в сільській місцевості), наявність значної кількості дошкільних навчальних закладів, які не працюють без зняття із Державного реєстру, необхідність розширення мережі дошкільних закладів різних типів, у першу чергу закладів компенсуючого типу (спеціальних і санаторних для дітей з порушенням мови, слуху, зору, опорно-рухового апарату, іншого профілю) та ін. Важливим напрямом є вдосконалення роботи щодо виконання ст. 19 Закону України «Про дошкільну освіту» щодо щорічного обліку дітей від 0 до 6 років за мікрорайонами. Облік дітей шостого року життя ведеться відповідно до «Інструкції з обліку дітей і підлітків шкільного віку» [27, с. 43].

Залишається проблемою недостатність фінансування на утримання дошкільних закладів і недосконалість формульного розрахунку видатків на дошкільну освіту. Необхідно вдосконалювати основну форму контролю за діяльністю дошкільних навчальних закладів - державну атестацію, яка проводиться не рідше одного разу на 10 років відповідно до чинної нормативної бази. Суворого контролю вимагає виконання ст. 35 Закону України «Про дошкільну освіту» та Постанови Кабінету Міністрів України «Про невідкладні питання діяльності дошкільних та інтернатних навчальних закладів», якими врегульовано проблеми оплати батьків за харчування дітей у державних та комунальних закладах.

Суттєві зміни відбуваються в системі загальної середньої освіти. Формування суспільства знань спричиняє досить жорсткі вимоги до рівня освіченості громадянина в розвинених країнах світу, що, у свою чергу, привело до збільшення тривалості загальної середньої освіти (від 12 до 14 років), на базі якої відбувається

підготовка фахівців у вищій школі. З уведенням в Україні 12-річного терміну здобуття загальної середньої освіти обсяг навчального навантаження на учня становить близько 10300 академічних годин, що відповідає в цілому середньоєвропейським освітнім стандартам.

В Україні відбувається також перехід на новий зміст і структуру загальної середньої освіти. Подальшої суттєвої модернізації зміст освіти зазнав з 2001-2002 навчального року завдяки впровадженню в життя постанови Кабінету Міністрів «Про перехід загальноосвітніх навчальних закладів на новий зміст, структуру і 12-річний термін навчання» від 16 листопада 2000 р № 1717 [63].

На порядку денному подальшого розвитку системи освіти в Україні є реформування професійно-технічної освіти, яка функціонує в умовах систематичного зниження контингенту учнів, зміни вимог ринку праці, утримання великої кількості будівель, що заповнені переважно застарілим обладнанням та утримання напівпустих гуртожитків, які не завжди використовуються за призначенням.

Значним етапом у подоланні проблем вищої освіти в Україні, за І. Вакарчуком, повинно стати запровадження зрозумілої на ринку праці ступеневої освіти, що узгоджується з європейським форматом трициклової система підготовки фахівців із вищою освітою: бакалавр, магістр, доктор філософії (РШ). Він наголошує на необхідності термінологічно чітко визначити такі поняття:

- кваліфікації короткого циклу (молодший спеціаліст) для студентів, які пройшли відповідну підготовку у професійних коледжах;
- кваліфікації першого циклу (бакалавр) з конкретним профілем програми академічної або професійної підготовки;
- кваліфікації другого циклу (магістр) з диверсифікацією програм за критеріями академічності та професійності, наприклад, магістра академічного та магістра професійного спрямування;
- кваліфікації інтегрованого магістра за окремими спеціальностями (медицина, ветеринарія, мистецькі та педагогічні напрями тощо);
- кваліфікації третього циклу (кандидата наук або доктора філософії (PhD)) як

ступеня, який присвоюється після успішного завершення відповідної програми дослідження [7].

М. Згуровський вказує також на необхідність визнання ролі університетів як ключових інституцій суспільства, що мають присвятити себе пошуку та поширенню найновіших об'єктивних знань, надаючи суспільству інтелектуальні орієнтири.

Пріоритетним напрямом розвитку освіти в Україні є вдосконалення системи управління цією галуззю. В. Кремень прямо вказує, що основним завданням управління у сфері освіти стає з'ясування ролі та місця центральної, регіональної і місцевої влади з метою встановлення інтегрованих інституційних обов'язків для забезпечення якісної освіти та її адекватного фінансування. Завданням регіональних і місцевих органів влади стає розробка адаптованої до регіональних і місцевих умов стратегії, узгодження фінансування, створення регіональних засобів контролю [44, с. 57].

Суттєвого вдосконалення потребує нормативна база системи управління освітою, яка в цілому сьогодні відпрацьована у відповідних Законах і підзаконних актах. Це, перш за все, нормативна база, яка регламентує діяльність органів управління освітою в регіонах. На жаль, існують певні суперечності в документах, що регламентують діяльність головних управлінь освіти і науки обласних державних адміністрацій, управлінь освіти міських рад, відділів (управлінь) освіти районних державних адміністрацій та райвиконкомів.

З одного боку, в Україні управлінська вертикаль у сфері освіти працює малоефективно, особливо в системі загальної середньої освіти, з іншого доопрацювання потребує проблема делегованих на місця відповідних повноважень. Наприклад, механізми призначення начальників районних відділів освіти сільських районів і районів у містах принципово різні. Наявна сьогодні нормативно-правова база передбачає погодження керівника освіти районного рівня з управлінням освіти і науки обласної державної адміністрації тільки для сільського району [46, с.27].

У Положенні про відділ освіти районної, районної в містах Києві та Севастополі державної адміністрації, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 11 березня 1999 р. № 347, у п. 7 вказується, що відділ освіти очолює

завідувач, який призначається на посаду і звільняється з посади головою районної, районної у містах Києві та Севастополі державної адміністрації за погодженням із заступником голови та з начальником управління освіти відповідно обласної, Київської та Севастопольської міської державної адміністрації.

Управління освітою в містах регламентується взагалі примірним Положенням про відділ (управління) освіти виконавчого комітету міської ради і затверджено тільки наказом Міністерства освіти і науки України від 1 квітня 2003 р. № 192. Положення це сьогодні не виконується, в тому числі і п. 5.1. щодо призначення керівників міських управлінь (відділів) освіти за погодженням з начальником управління освіти і науки обласної державної адміністрації. Сьогодні мають місце призначення керівників без зазначеного погодження, без жодних правових наслідків [32, с. 249].

У Типовому положенні про Головне управління освіти і науки Київської міської державної адміністрації, управління освіти і науки обласної, що затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 22 серпня 2000 р. № 1326, наприклад, у п. 4.1. сказано, що управління здійснює керівництво і контролює діяльність відділів освіти районних, районних у м. Києві держадміністрацій. Як видно з цих документів, немає права контролювати діяльність управлінь освіти міст і управлінь освіти районів у містах з районним поділом.

Крім того, сьогодні фактично не унормовано управління освітою в містах, особливо в містах з районним поділом. У першу чергу, це стосується призначення керівних кадрів [55, с. 30].

Аналогічна ситуація існує і з призначенням керівників шкіл. У Положенні про загальноосвітній навчальний заклад, затвердженому постановою Кабінету Міністрів України від 14 червня 2000 р. № 964, нечітко виписано процедуру призначення директорів цих закладів. Наявність магістерського ступеня не є обов'язковою умовою призначення на керівну посаду. Усе це безпосередньо впливає на реформування освітньої сфери країни.

У науковій літературі зазначено, що обмежена результативність освітніх реформ в Україні має кілька причин. Головна з них у тому, що уряди і керівники

освіти змінювалися надто часто. Це давало змогу розпочати реформу, але не завершити її і дійти до стадії аналізу, підведення підсумків і створення уточненого плану продовження реформи. На цей процес необхідно в середньому 6 - 8 років [27].

Висновки до розділу 2

Процеси глобалізації освіти суттєво впливають на розвиток національних освітніх систем і, як результат, на рівень життя кожного громадянина. На основі аналізу значної кількості джерел визначено такі сталі тенденції в розвитку системи освіти України: впровадження нової парадигми освіти, поширення і поглиблення її гуманізації і гуманітаризації, поступова деполітизація освіти, формування громадянської свідомості учнів та студентів, диверсифікація освіти, ускладнення її інфраструктури, стандартизація підходів до навчально-виховного процесу і управління, масове створення системи моніторингу і запровадження процедур вимірювання якості освіти, поширення інноваційної діяльності, прискорення інформатизації освіти.

РОЗДІЛ 3

УДОСКОНАЛЕННЯ МЕХАНІЗМІВ ФІНАНСОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗВИТКУ ОСВІТИ В УКРАЇНІ

3.1 Удосконалення організаційної системи освітньої діяльності

В Україні нині формується новий механізм управління освітою. Створена необхідна законодавча база (перш за все Цивільний кодекс, Закони України «Про освіту», «Про вищу освіту», «Про наукову та науково-технічну діяльність» та інші нормативно-правові документи і ін.). Загальні державні нормативно-правові документи визначають цільові функції або ринкові обмеження для діяльності навчальних закладів, які вимагають конкретного наповнення у кожному навчальному закладі з урахуванням його специфіки, традицій і організаційної культури.

Для того, щоб підняти рівень освіти і діяльність навчальних закладів в нових умовах, необхідні певні зміни макроекономічних і мікроекономічних принципів роботи школи. Перш за все це стосується впровадження законодавчих актів будь-якого рівня ієрархії управління, що складає основу реалізації автономності управління навчального закладу.

Освіта в цілому стає все більш «дорогою» для дітей, батьків, суспільства. Всі учасники цього процесу зацікавлені в тому, щоб освіта була якісною. Надаючи автономію освітнім закладам, держава і суспільство чекають високого ступеня відповідальності від усіх учасників: студентів, викладачів, керівників різних рівнів.

На нашу думку на сьогодні головне завдання полягає в тому, щоб надати нового імпульсу в розвитку освіти, як потужним важелям економічного і взагалі суспільного прогресу. Звідси на передній край виходять кардинальні кроки внутрішньої модернізації та структурної перебудови системи освіти. При цьому слід керуватися тим, що у світі все більше робиться наголос на якості освіти та універсальності підготовки випускника, його адаптованості до ринку праці.

На нашу думку, оцінюючи якість, слід урахувати цілі і призначення навчальних закладів та їх програм. Потрібно досягти гармонійного поєднання

нововведень і традицій, академічної бездоганності та соціально економічної обґрунтованості, послідовності навчального плану та свободи вибору для студентів. Дослідження показують, що заклад повинен об'єднувати викладання і наукову роботу, займатися керівництвом та організацією, розуміти потреби студента та надавати позаосвітні послуги. Якості самої по собі недостатньо, її треба продемонструвати і гармонізувати, щоб вона була визнана й отримала довіру студентства в Європі та світі.

Дослідження показало, що у процесі подальшої модернізації освіти маємо керуватися тим основоположним принципом, котрий задекларовано у національній доктрині розвитку освіти України у XXI столітті та забезпечення рівного доступу до здобуття якісної вищої освіти. Серед численних завдань, направлених на здійснення цього стратегічного напрямку у процесі розширення автономії ЗВО слід назвати проблему укрупнення вищих навчальних закладів з метою підвищення рівня якості підготовки спеціалістів (оскільки значна кількість ЗВО, особливо у недержавному секторі, з контингентом студентів 500 і менше осіб не мають можливості надавати якісну освіту). Однак цей процес не повинен зводитися до чисто механічного об'єднання всіх закладів. Необхідно всебічно проаналізувати підготовку фахівців за спеціальностями, регіональні потреби в них, науковий потенціал цих закладів і врахувати, чи навчальний заклад регіонального спрямування, чи загальнодержавного. З вирішенням цього питання тісно пов'язано інше – це перепідпорядкування вищих навчальних закладів Міністерству освіти і науки [4, с.16].

В умовах автономії педагогічним працівникам з числа професорсько-викладацького складу, науковим працівникам і студентам вищого навчального закладу надаються академічні свободи, в тому числі свобода педагогічного працівника вузу викладати навчальну дисципліну із застосуванням своїх наукових розробок, вибирати темпи для наукових досліджень і проводити їх за своїми методами, а також свобода студентів отримувати знання відповідно до своїх здібностей і потреб.

На нашу думку, остання теза залишається дещо спірною. Адже ми знаємо що істотна роль у досягненні високого рівня якості освіти та її відповідності

європейським нормам відводиться державним стандартам. Сьогодні суто на добровільній безоплатній основі завершено розробку професійних складових галузевих стандартів для 95% спеціальностей молодшого спеціаліста та 70% напрямів підготовки бакалаврів і магістрів. З іншого боку, питанні співвідношення якості різних навчальних програм єдиної сутності є невирішеним і для європейських країн. Коли, наприклад, в Німеччині, приходять на навчання росіяни чи китайці з вітчизняними дипломами то їх не визнають німецькі вищі навчальні заклади. В інших країнах ці дипломи є дійсними. Тому потрібно змінити ставлення до дипломів магістрів залежно від єдиного еталону якості.

Слід зазначити, що в цьому напрямі останнім часом з боку Міністерства освіти і науки України започатковані ряд важливих конкретних заходів. Зокрема, це пов'язано з посиленням дій щодо інтеграції української системи освіти до міжнародного освітнього простору.

На сьогодні вже укладено 82 міжнародних і 45 міжвідомчих угод про співпрацю в галузі освіти і науки з 36 країнами світу, 15 з яких – це міжурядові угоди про взаємне визнання документів про освіту, наукові ступені і вчені звання. Це майже 90 проектів міжнародних угод в галузі освіти і науки, третина з яких угоди про визнання документів про освіту, надіслано іноземним партнерам на узгодження [3, с.49].

Ми вважаємо, що університети мають бути спроможними формувати свої стратегічні цілі, визначати першочергові завдання в освіті та дослідженнях, відповідно спрямовувати свої ресурси, складати програми навчання та формулювати свої критерії підбору викладацького складу та прийому студентів.

На нашу думку, автономія – це також децентралізація управління та здатність до самозабезпечення, особливо у фінансових справах. Слід зазначити, що у зарубіжній управлінській науці досі немає чіткості єдиної системи критеріїв і дають різні класифікації країн за цією ознакою. Якщо взяти країни з більшою долею централізації управління освітою, то джерела і механізми фінансування в цих країнах (Франція, Італія, Ірландія та інші), як правило пов'язані з центральним державним бюджетом, однак в той же час кошти можуть виділятися із регіональних і місцевих бюджетів, промисловими підприємствами, громадськими фондами,

фізичними особами (плата за навчання). Фінансування в країнах з децентралізованими системами управління освітою (Німеччина, Швейцарія, Іспанія і ін.) здійснюється за різноманітними схемами, які іноді можуть бути змішані: централізоване у єднанні з децентралізованим регіонально-місцевим фінансуванням. У таких країнах як Нідерланди, Швеція, Фінляндія, Велика Британія, Канада, США фінансування в системі управління освітою здійснюється за різними моделями, що поєднують пропорційне державно-місцеве фінансування з національними соціально-економічними особливостями.

В Україні, як засвідчує досвід, виникає необхідність передавати частину повноважень з верхнього (центрального) рівня управління на нижні рівні – регіональні і місцеві. Тут виникає декілька практичних питань. Наприклад, Міністерство освіти і науки, припустимо, передає функції з прийняття рішень в обласні центри з питань реалізації методів організації навчального процесу Керівництву ЗВО. Зразу постає питання: чи може бути застосована автономія структурного підрозділу університету (наприклад, для факультету або науково-дослідної частини). На наш погляд може, якщо керівництво факультету забезпечить повністю діяльність цього підрозділу у відповідності із статутними положеннями і несе за це повну відповідальність. Чи можливо це здійснити на практиці? Так можливо, якщо ректорат передасть частину своїх повноважень керівництву факультету. Які саме повноваження і в якому ступені – це повинні вирішувати суб'єкти процесу управління, заключаючи договір чи контракт про розмежування повноважень.

Зі зміною освітнього ландшафту в Україні в умовах ринкової економіки потрібен уважний перегляд інституційної автономії на різних рівнях. Йдеться передусім про централізацію та децентралізацію процесу прийняття рішень. Проблема централізації та децентралізації прийняття рішень стосується, зокрема, таких аспектів:

- кадрова політика: призначення (ректора, адміністрації, професорсько-викладацького складу), присвоєння учених звань;
- студенти: загальний набір і набір на різні спеціальності, форми і стандарти
- вступних іспитів, критеріїв відбору, квоти для різних соціальних груп

(сільська молодь);

- навчальні програми: зміст, підручники, обов'язкові та вибіркові курси, оцінювання;

- викладання: методи і методика викладання, екзаменування, мова викладання, тривалість навчальних програм, вибір основної та допоміжної літератури;

- академічні стандарти: державні стандарти навчальних програм, окремих дисциплін, перевірка якості, акредитація спеціальностей, акредитація вищих навчальних закладів (прозорість і ефективність механізмів акредитації та контролю якості освіти), дипломи;

- дослідження і публікації: пріоритети досліджень, свобода в публікаціях, недосконалість законодавства щодо видавничої діяльності вищих навчальних закладів на функціонування книгарень у ЗВО;

- управління: ради, студентські асоціації, органи самоврядування;

- адміністрування і фінансовий менеджмент: тривалість навчального року, фінансування вищих навчальних закладів, фінансовий контроль (відповідність і ефективність використання коштів), встановлення плати за навчання.

З цим виникають такі проблеми: розширення прав вищих навчальних закладів щодо розподілу фінансових ресурсів; прозорість і доступність для громадсько-державного контролю всієї академічної та фінансової діяльності вищих навчальних закладів, включно з опрацюванням єдиних форм звітності й щорічної публікації академічних і фінансових звітів; публікація фінансових звітів Міністерства освіти і науки.

Ринкові зміни у сфері освіти істотно позначились на економічних процесах у ЗВО, що характеризується переходом системи фінансування ЗВО від переважно бюджетної до переважно госпрозрахункової комерційної. Це потребує внесення докорінних змін в управління економічною діяльністю ЗВО: бюджетна (в основному) організація перетворюється на суб'єкт підприємницької діяльності з усіма відповідними наслідками.

Інноваційні підходи проблем прогнозування розвитку вищих навчальних закладів неможливі без розширення їх самостійності та можливостей залучення додаткових фінансових ресурсів. Зміни, яких зазнає система освіти в сучасному світі,

відображаються в появі нових форм управління, організації і фінансування освітньої діяльності, що характеризується розширенням автономії навчальних закладів, їх прав самостійно розв'язати свої внутрішні проблеми.

На сучасному етапі ЗВО самостійно відшуковують фінансові ресурси, намагаються ефективно їх використовувати з метою забезпечення безперервної діяльності. Фінансова стійкість потребує такого становища фінансових ресурсів, яке відповідає потребам розвитку та вимогам ринку. А забезпечення фінансової стійкості ЗВО — одна з найважливіших економічних проблем в умовах переходу до ринку.

3.2 Удосконалення організаційного механізму фінансування освіти

Фінансовий механізм – сукупність форм і методів створення і використання фондів фінансових ресурсів з метою забезпечення різноманітних структур, господарських суб'єктів і населення, складовими його є фінансове планування і прогнозування, фінансові показники, нормативи, ліміти і резерви, а також система управління фінансами [8, с.51].

Фінансовий механізм – це система фінансових важелів, що виражаються в організації, плануванні та стимулюванні використання фінансових ресурсів. Структура механізму фінансування освіти включає п'ять взаємопов'язаних елементів: фінансові методи, фінансові важелі, правове, нормативне та інформаційне забезпечення (рисунок 3.1).

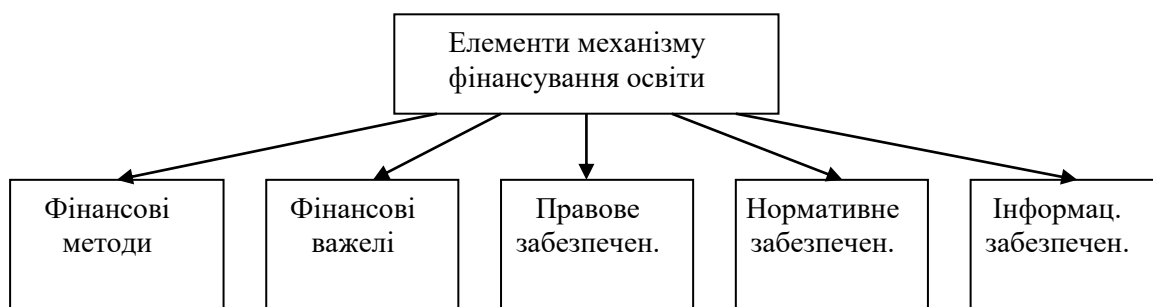

Рисунок 3.1 – Структура механізму фінансування освіти

Фінансовий метод можна визначити як спосіб впливу фінансових відносин на

господарський процес. Такий вплив відбувається у двох напрямках: управління рухом фінансових ресурсів і аналізом комерційних відносин, що пов'язано із зіставленням витрат та результатів діяльності, ефективним використанням грошових ресурсів.

Сутність фінансового методу є ринковою, адже функції фінансів як у сфері виробництва, так і у сфері обігу тісно пов'язані з комерційним розрахунком. В даному випадку мова йде про розрахунок вартості освітньої послуги та вартості наукової продукції. Метою запровадження комерційного розрахунку є отримання найвищого доходу при мінімальних витратах капіталу в умовах конкурентної боротьби на ринку освітніх послуг і наукової продукції.

При цьому, як показало дослідження, необхідно постійно розраховувати і зіставляти розміри вкладеного (авансованого) у освітню та наукову діяльність капіталу з результатами фінансових операцій (припустимо, максимум доходу на грошову одиницю капіталу, мінімум грошових витрат та фінансових втрат).

Ефективність застосування фінансового методу залежить від механізму використання фінансових важелів, правового, нормативного та інформаційного забезпечення. Фінансовий важіль – це використання таких економічних інструментів, як прибуток, амортизаційні відрахування, економічні фонди, фінансові санкції, орендна плата, процентні ставки по позиках.

Правове забезпечення функціонування фінансового механізму охоплює законодавчі акти, постанови, накази, розпорядження та інші правові документи органів управління. Нормативне забезпечення – інструкції, нормативи, тарифні ставки, методичні розробки і роз'яснення до юридичних документів, які використовують у господарській практиці.

Інформаційне забезпечення функціонування фінансового механізму складають різноманітні види, економічної, комерційної, фінансової та іншої інформації. До фінансової інформації відносять дані про фінансовий стан партнерів (ЗВО регіону, України), ціни.

За допомогою фінансового механізму здійснюється широкомасштабний розподіл і перерозподіл створюваного в системі вищої освіти і наукових установ валового внутрішнього продукту (ВВП) відповідно до основних положень

фінансової політики в галузі вищої освіти і науки України. На стадії фінансового планування і прогнозування визначаються фінансові можливості держави (потреба у фахівцях, у продуктах наукових розробок). Показники прогнозованих розрахунків є основою для приведення в дію відповідних стимулів та інструментів у форму різноманітних пільг, обмежень, які забезпечують розвиток держави в галузі вищої освіти і науки. Це можуть бути пільги з оподаткування, пільгове кредитування або видавання дотацій на покриття збитків. Наприклад, ЗВО відповідно до податкового законодавства є неприбутковими організаціями. Кредитування навчання студентів держава здійснює на пільгових умовах. Фінансовий механізм характеризують узагальнюючі та індивідуальні показники. Узагальнюючими є загальний обсяг фінансових ресурсів, що створюється в державі, обсяг доходів та видатків бюджету. Індивідуальні – це величина витрат бюджету держави на одного студента, на один ЗВО. Фінансові показники дають змогу визначити дійовість фінансового механізму.

Важливі елементи фінансового механізму – фінансові нормативи, ліміти та резерви. Нормативи характеризують певний рівень забезпечення видатків, різних видів витрат фінансових ресурсів.

Фінансовий механізм діє ефективно, якщо функціонують усі його складові частини.

У багатьох країнах світу державні ресурси залишаються важливим та основним джерелом фінансування освіти. Водночас сам механізм, цілі і методи державного фінансування освіти характеризуються значною різноманітністю форм у різних країнах. Основна відмінність між різними системами фінансування полягає в тому, наскільки вони спрямовані на конкретні або кінцеві результати та які методи застосовують для їх досягнення. Механізм фінансування освітньої діяльності може бути важливим чинником підвищення її внутрішньої і зовнішньої ефективності.

Механізм державного фінансування освіти може бути охарактеризований:

- методами, формами та формулами розподілу ресурсів;
- розподілом відповідальності за фінансування між загальнодержавним і місцевими бюджетами;
- правом суб'єктів розпоряджатися фінансовими ресурсами;

– формою відповідальності суб'єктів за результати своєї діяльності.

Вибір методів фінансування закладів освіти державою залежить від того, з яких принципових позицій здійснюється фінансування. Насамперед — у вигляді простого асигнування. Процедура складання бюджету і виділення коштів відбувається на основі встановлених вартісних нормативів для навчальних закладів (на заробітну плату, на утримання тощо), і ресурси виділяються їм з року в рік, з урахуванням «від досягнутого рівня», незалежно від типу програм, які вони забезпечують, кількості учнів, випускників. Фінансування в такому разі не пов'язується з кількістю випускників навчальних закладів.

Другий підхід – фінансування навчальних закладів є важливим інструментом менеджменту освіти. Фінансування передбачає встановлення пріоритетів чи бажаних результатів (кількість випускників, рівень їх успішності чи міра їх успіху на ринку праці, скорочення витрат на навчання тощо.). Оскільки фінансування охоплює механізми вимірювання результатів, то воно тим самим пов'язується з досягнутими результатами. Такий підхід ґрунтується на усвідомленні надзвичайно важливого значення освіти для забезпечення сталого розвитку суспільства, а отже, на необхідності налагодження економічного механізму освіти, що спрямовується на досягнення важливих соціально-економічних цілей.

Методи фінансування освіти:

– нормативний, коли виділення фінансових коштів здійснюється на основі розрахункових нормативів і залежить, таким чином, тільки від кількості закладів, а також учнів, студентів;

– фінансування за результатами діяльності, коли фінансові кошти виділяються також на основі нормативів, але з урахуванням певних результатів (кількісних і якісних показників щодо учнів, випускників, успішності).

Форми фінансування державою закладів системи освіти стають дедалі більш різноманітними. Основні з них такі:

– пряме фінансування (з одного або кількох рівнів державного управління) на основі кошторисної вартості або нормативів;

– додаткові асигнування за окремими категоріальними програмами, заходами

тощо (наприклад, програма підтримки кращих студентів);

- дотації або субвенції для вирівнювання диспропорцій між регіонами;
- фінансування специфічних програм (кредитування навчання, ваучерна освіта, харчування малозабезпечених дітей);
- виділення матеріальних ресурсів, надання пільг;
- за формулою, яка враховує певні кількісні та якісні показники діяльності навчального закладу;
- за конкурсом;
- надання «блокових» фантів;
- на рівні минулого року.

При нормативному фінансуванні покривається певний рівень видатків на заробітну плату, на утримання, і це не пов'язується з кількістю учнів, студентів, випускників чи результативністю роботи. Можуть бути встановлені певні норми для складання бюджету, наприклад кількість студентів на одного викладача.

В Україні практика державного фінансування освіти, хоча і зазнає значно трансформації, потребує вдосконалення. Визначення обсягів фінансування ґрунтується на принципі «досягнутого рівня», коли на потреби освіти просто виділяється певна сума з бюджету (незалежно від потреб), а основним орієнтиром при цьому є рівень фінансування минулих років, що не повинен бути меншим. Проте життєво необхідним є визначення об'єктивних потреб суспільства в освіті. При цьому сам механізм планування фінансування видатків на освіту свідчить про те якого значення надається суспільством освіті, яка відводиться їй роль у забезпеченні суспільного розвитку.

Протилежним нормативному типу асигнування державних ресурсів є фінансування на основі результатів діяльності, що пов'язується з поточною і плановою результативністю діяльності навчальних закладів та кількістю випускників. Такий підхід до фінансування освіти набуває дедалі більшого поширення в багатьох країнах світу.

Прогнозування фінансових ресурсів для забезпечення діяльності вищої школи потребує визначення планової потреби ЗВО у коштах, необхідних для виконання

перспективної програми підготовки спеціалістів для різних галузей господарства. Розрахунок планової потреби в коштах має здійснюватися на основі трудових, матеріальних і фінансових норм активів. Проаналізуємо їх.

Вихідною основою для планування видатків на утримання вузів є норми трудових витрат, тобто норма педагогічного навантаження в годинах, кількість студентів та аспірантів з розрахунку на одного викладача стосовно кожної форми навчання.

Спираючись на ці нормативи і планові показники підготовки фахівців – прийом, випуск і контингент студентів, можна визначити кількісний склад науково-педагогічних працівників у ЗВО та обчислити загальні витрати на їх заробітну плату і стипендії студентам.

Одним з найважливіших показників планування витрат на вищу освіту є матеріальні норми активів: кількість палива, електроенергії, інвентарю тощо. Вони необхідні для визначення норм асигнування на різні види діяльності ЗВО, тобто фінансово-бюджетних норм. Від правильного визначення матеріальних норм безпосередньо залежить обґрунтованість фінансових норм, тобто розмір витрат на розрахункову одиницю. Фінансові норми здебільшого є грошовим вираженням матеріальних норм активів. Але, на відміну від матеріальних, на них впливають зміни цін, тарифів, тобто вони не є постійними величинами. Крім того, є ще самостійні фінансові норми, зокрема норми зносу будівель і навчального устаткування, норми витрат на науково-дослідну роботу тощо.

Пропонуємо розробити й запровадити в системі вищої освіти методику обґрунтування двох рівнів прогнозування і планування фінансових витрат.

Перший рівень – фінансове прогнозування і планування за окремими вищими навчальними закладами. Для цього рівня характерним є складання індивідуальних кошторисів витрат прямим методом за кожним ЗВО і обчислення кожної статті витрат, що спирається на основі індивідуальних норм витрат.

Другий рівень – зведене фінансове прогнозування по Міністерству освіти і науки України, по обласних управліннях освіти та по інших регіональних органах. Зведеному фінансовому плануванню має передувати складання зведеного кошторису

витрат на вищу освіту по країні з використанням укрупнених середніх норм витрат.

Пропонуємо також напрями удосконалення економічного елементу фінансового механізму, а саме шляхом ефективності фінансового менеджменту забезпечити ефективність управління рухом фінансових ресурсів і аналізом позабюджетної діяльності ЗВО, що пов'язано із зіставленням витрат та результатів діяльності, ефективним використанням грошових ресурсів. В основі фінансово-господарської діяльності ЗВО має бути фінансове планування і прогнозування що дасть можливість визначити рівень фінансового забезпечення на наступний період.

Пропонуємо удосконалити організаційні складові фінансового механізму, а саме:

- удосконалення системи інформаційного забезпечення шляхом запровадження програм «1С Бухгалтерія», «1С Підприємство», «Кадри», «Деканат»;
- створення маркетингової служби, яка дасть можливість мати якісну ділову інформацію про фінансовий стан ЗВО партнерів, конкурентів, ціни на освітні послуги, кон'юнктуру ринку праці. Від цього залежатиме прийняття надійних і обґрунтованих фінансових рішень.

3.3 Розвиток фінансового механізму інвестування освітньої сфери

Фінансовий механізм є сукупністю форм та методів створення та використання фондів фінансових ресурсів з метою забезпечення різноманітних потреб державних структур, господарських суб'єктів і населення. Складовими фінансового механізму виступають фінансове планування і прогнозування, фінансові показники, нормативи, ліміти і резерви, а також система управління фінансами.

Основними джерелами фінансового забезпечення освіти відповідно до чинного законодавства є:

- кошти державного та місцевих бюджетів;
- кошти юридичних і фізичних осіб, громадських організацій та фондів, у тому числі спонсорські, благодійні внески і пожертвування;
- кошти галузей національної економіки;

- кошти від надання навчальними закладами та установами додаткових освітніх та інших послуг;
- гранти;
- кредити на розвиток навчальних закладів усіх рівнів та здобуття освіти;
- кошти від здійснення навчальними закладами економічної діяльності, регламентованої державою.

Фінансування освітньої діяльності державних навчальних закладів освіти за рахунок коштів державного бюджету здійснюється Міністерством освіти і науки України та іншими центральними органами виконавчої влади, в підпорядкуванні яких знаходяться навчальні заклади освіти, у відповідності з державним замовленням (контрольними цифрами) на підготовку, перепідготовку, підвищення кваліфікації працівників, виходячи з встановлених державних, у тому числі галузевих, нормативів фінансування.

Інвестування може здійснюватися із двох джерел: внутрішнього та зовнішнього. Внутрішнє інвестування може формуватися за рахунок прибутку отриманого від розміщення вільних коштів на рахунки депозитів у банках; здачі в оренду приміщень; реалізація наукових продуктів та проектів; надання освітянських послуг та інших видів економічної діяльності, що незаборонена чинним законодавством.

Зовнішні джерела розвитку фінансового механізму повинні включати: державне фінансування; отримання грантів та фінансової допомоги; допомога спонсорів, збільшення статутного фонду власником (власниками) навчальних закладів, отримання кредитів тощо.

Для розвитку фінансового механізму фінансування освітньої сфери необхідно широко використовувати методологію фінансового менеджменту. Проблеми, які тут виникають насамперед є нормативно-законодавчого характеру, оскільки бюджетна установа не може бути прибутковою і відповідно займатися усіма видами підприємницької діяльності.

Сьогоднішні зміни у Вищій школі характеризуються запровадженням багатоканального фінансування вищої освіти, у тому числі розширенням платного

навчання. Надходження у вищій школі повинні бути з багатьох джерел – чим різноманітніші джерела, тим менша ймовірність того, що вища школа постраждає від входу до Болонського процесу. Розширення платного навчання буде продовжуватися і у найближчому майбутньому, оскільки в Болонському процесі передбачено можливість забезпечення навчання протягом усього життя (освіта дорослих). Відповідно було розроблено проект Закону «Про освіту дорослих (освіту впродовж життя)». З впевненістю можна прогнозувати, що спектр послуг, які надаються у освітній сфері зростатиме. Тому необхідно вкладати інвестиції у розвиток нових видів освітніх послуг, які матимуть попит в недалекому майбутньому. З іншого боку для конкурентоздатності вітчизняного освітнього комплексу необхідні інвестиції, насамперед, у розвиток інфраструктури та матеріально-технічної бази.

Іншим внутрішнім стимулом до активізації інвестування вітчизняного наукового комплексу є проблема демографічного характеру. Зменшення рівня народжуваності може призвести до того, що більшість навчальних закладів суттєво зменшать прийом студентів. Відповідно до статистичних даних найближчі десять років випускників шкіл зменшиться приблизно у двічі і навіть при сьогоднішніх рівнях прийому студентів українськими ЗВО число місць буде перевищувати кількість випускників школи. Це може призвести до серйозних фінансових труднощів у вищій школі.

Якщо зараз не почати вкладати кошти у освітній комплекс, то ми можемо втратити весь науково-освітній потенціал, який накопичувався протягом багатьох століть на Україні. Основні причини нагальності інвестування у вітчизняний освітній комплекс наведено на рисунку 3.2.

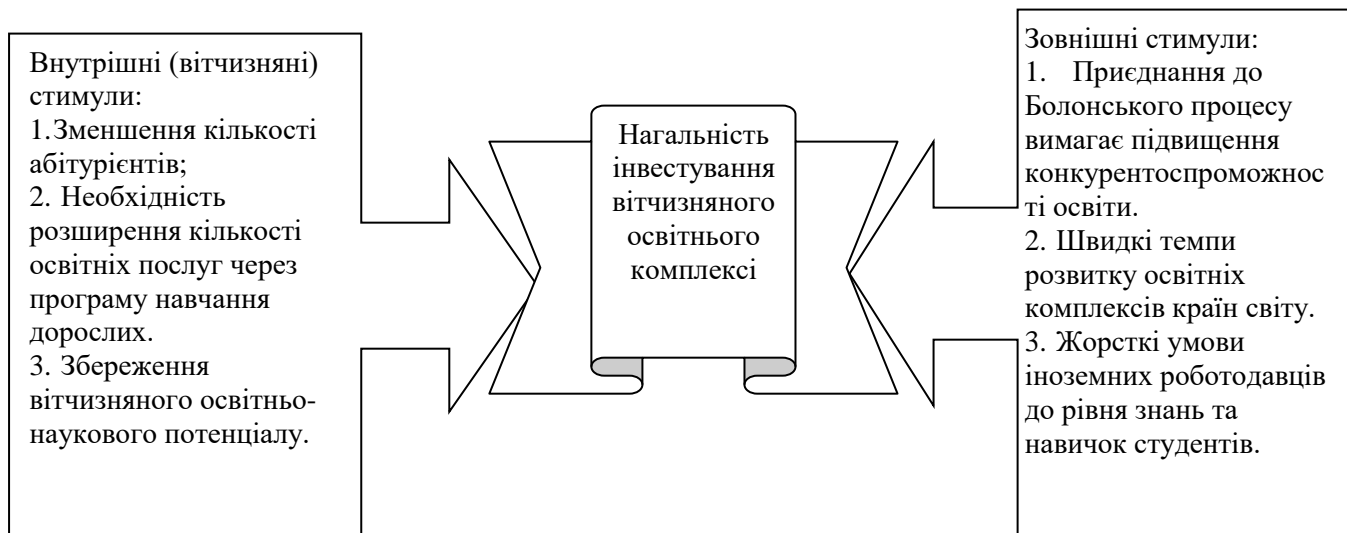

Рисунок 3.2 – Причини необхідності інвестування вітчизняного освітнього комплексу

Сфера освіти із бюджетної системи у сьогоднішніх умовах перетворюється на суб'єкт змішаної економіки. Навчальні заклади стають підприємницькими комплексами і беруть участь у конкурентній боротьбі [9, с. 9]. Протягом 90-х років минулого століття багато освітніх закладів вивчивши кон'юнктуру ринку, сформували ефективний механізм інвестування, що дало можливість компенсувати дефіцит бюджетних коштів та оновити навчально-матеріальну базу за рахунок набору студентів на комерційне навчання. Однак при цьому в боротьбі за студента часто знижується якість навчання, а деякими ЗВО використовувались демпінгові ціни. Окремі вчені говорять про те, що відбувся дисбаланс у забезпеченні рейтингових і не рейтингових спеціальностей [9, с. 16], однак тут слід вказати на те, що за рахунок рейтингових спеціальностей у ЗВО «вижили» інші нерейтингові.

Фінансовий механізм переливання з одного напрямку підготовки, спеціальності у інші має багато різних вад. Одна з найбільших полягає в тому, що він не стимулює розвиток як рейтингових, так і не рейтингових спеціальностей. Непопулярні факультети знають, що вони отримають свій «прожитковий мінімум» і їм більше нічого не потрібно, а популярні факультети усвідомлюючи, що в них заберуть зароблені кошти, втрачають всякі мотиваційні стимули у пошуку фінансових ресурсів. Внаслідок зниження рівня важливої рушійної сили ринкової економіки –

мотивації, рівень освітніх послуг падає. Тому, сучасний фінансовий механізм необхідно сформувавши таким чином, щоб «вижили» непопулярні спеціальності, які є необхідними для розвитку економіки країни, а популярні - мали можливість власного розвитку: - підвищення якості навчального процесу, оновлення матеріально-технічної бази, підвищення кваліфікації працівників, розбудова інфраструктури тощо.

На засадах проведених досліджень пропонуємо запровадити систему при якій не менше як половину зароблених коштів залишалася на потреби підрозділів, що їх заробили. Зрозуміло, що використання такої схеми потребує проведення ревізії та глибоких змін у вітчизняній сфері контролювання. Питання дотримання фінансової дисципліни керівниками підрозділів суб'єктів, які надають освітні послуги, можна легко вирішити.

Іншу частину фінансових ресурсів доцільно вкладати у цільові проекти. Необхідно визначити, які спеціальності користуються попитом на ринку праці сьогодні, а які в майбутньому враховуючи регіональні аспекти розвитку економіки. Цільове кредитування змусить керівників підрозділів активно боротися за право отримання коштів для реалізації власного проекту. Такими кардинальними та рішучими діями, які мають на меті ввести ринкові принципи та засади фінансового менеджменту у діяльність підрозділів, можна підвищити якість вітчизняної освіти. Якщо окремі спеціальності не матимуть особливих перспектив, їх слід закривати і вирішувати соціальні проблеми, які при цьому постануть. Разове вирішення соціальних проблем є менш затратною процедурою ніж постійне фінансування застарілої спеціальності, напряду підготовки фахівців.

Зміни, які закладені у законах України «Про освіту» й «Про вищу освіту», передбачають підвищення фінансової автономії та самостійності ЗВО. Передусім йдеться про зміни до Закону «Про освіту», а саме: слід розробити такі заходи щоб у державному бюджеті фінансування освіти обрховувалося не від національного доходу (10%), як нині, а від ВВП. Це збільшить частку державного фінансування в кошторисі витрат ЗВО. Слід посилити можливості місцевих рад щодо надання фінансової допомоги ЗВО. Шляхом створення стипендіальних фондів для

мотивування студентів, які здобувають спеціальності, що пріоритетними для даного регіону, органи місцевої влади могли б фінансувати їх підготовку в додатковому обсязі за кошти місцевого бюджету.

Крім того, підвищенню фінансової автономії та самостійності сприятиме зняття п'ятикратних штрафних санкцій за невчасно сплачені кошти за використану електроенергію, комунальні послуги тощо (відповідно до пропонованих змін до Бюджетного та Земельного кодексів, законів України «Про податок на додану вартість», «Про прибуток підприємств», «Про електроенергетику», «Про оподаткування власників транспортних засобів»).

З метою налагодження фінансового механізму інвестування освітньої діяльності слід активніше залучати до фінансування юридичних осіб - підприємства, організації, установи, підприємців. Так, у економічно розвинених країнах активно діють спонсорські ради, які крім надання ЗВО рекомендацій щодо змін у навчальному процесі активно вирішують фінансові проблеми. В Україні така спонсорська рада створена у НаУКМА за участю провідних вітчизняних підприємців та західних донорів. Для більшого рівня мотивації підприємців доцільно було б внести зміни до Господарського кодексу України. Зокрема суми фінансових коштів, які направляються на інвестування освітянських проектів, слід було би враховувати як витрати підприємств та звільняти від оподаткування податком на прибуток. Має зміст звільнити від оподаткування передачу матеріально-технічних ресурсів з балансу суб'єктів господарської діяльності на баланси ЗВО, ввести диференційований податок на прибуток працівників протягом перших років їхньої професійної діяльності за непопулярними спеціальностями і за умови, що вони влаштувались за спеціальністю.

Своєю чергою ЗВО повинні самостійно знаходити способи взаємодії з бізнес-структурами. Так зокрема доцільно створювати у ЗВО Консультаційні ради, Асоціації випускників, Спонсорські ради, в яких одним із видів діяльності було б надання матеріально-технічної та спонсорської допомоги ЗВО. Такі ради могли встановлювати вимоги до навчальних програм з метою адаптації навчального процесу до ринкових умов. Участь бізнесменів, політиків, видавців, провідних

науковців, знаних культурних діячів та громадських лідерів дозволить підвищити власний імідж активних громадських діячів, мати пріоритет у наймі на роботу фахівців, яких готують ЗВО, спільно вирішувати проблеми суспільно-культурного та наукового характеру, а також реалізувати спільні бізнес та суспільні проекти.

Іншим джерелом фінансування є оптимізація використання фінансових ресурсів ЗВО, а саме: закриття безперспективних спеціальностей, укрупнення ЗВО з метою економії адміністративних витрат, більша автономія ЗВО у сфері використання зароблених фінансових ресурсів з метою підвищення їхньої мотивації. У ЗВО III-IV рівнів акредитації на початок 2003/2004 рр. не було зараховано на навчання жодного студента зі 113 спеціальностей (композиційні та порошкові матеріали, покриття; металознавство; динаміки і міцність машин, інструментальне виробництво тощо). Зрозуміло, що при прийнятті таких рішень (закриття непопулярних спеціальностей, напрямів) необхідні будуть інвестиції для вирішення соціальних проблем.

ЗВО мають можливість зекономити на проведенні тендерів та закупівлі матеріально-технічних ресурсів з метою забезпечення безперервності та високого рівня навчального та наукового процесів. При проведенні тендерів ЗВО могли б об'єднуватись у асоціації і закуповувати партії матеріально-технічних ресурсів більшими партіями, що дало можливість отримати знижку на обсягах закупівлі.

ЗВО не використовують також різні форми кредитування. Залучення кредитів дозволило б багатьом проектам вітчизняних науковців принести значні надходження до власних освітніх закладів та бюджету держави. Наприклад, зараз гостро стоїть проблема забезпечення навчального процесу сучасним обладнанням технічних спеціальностей та напрямів. Для цього можна скористатися лізингом для отримання сучасного обладнання та технічних засобів.

Величезним є резерв оптимізації використання коштів у сфері діяльності адміністрацій ЗВО. Проте безпідставно «роздуті» штати спричиняють дублювання функцій. Наприклад, відділ кадрів у ЗВО часто дублює функції відділу кадрового забезпечення навчально-методичного управління ЗВО. Відділ кадрового забезпечення набирає працівників, укладає контракти, а відділ кадрів фактично лише

готує накази та їх зберігає. Ця функція «зберігачів наказів» може бути повністю переданою у відділ кадрового забезпечення. Внаслідок цього вивільняться кошти для інвестування у розвиток ЗВО. Значний обсяг вивільнених коштів можна отримати шляхом введення сучасних внутрішніх інформаційних систем у ЗВО, які б об'єднали існуючі бази даних бухгалтерії, відділу кадрового забезпечення, навчально-методичного управління, списки склади студентів та бази даних успішності студентів, бази даних кафедр, вчених рад тощо.

Університети повинні підвищити мотивацію працівників з метою зростання якості наукових та навчальних продуктів, що дозволить їх реалізувати на ринку та збільшити обсяги доходів.

Трансформація освітньо-наукового комплексу України в контексті входження в Болонський процес відкриває нові джерела зовнішнього інвестування. Численні гранти, фондові допомоги та спонсорські кошти стали реальністю для українських ЗВО. Однак використання цих джерел наштовхується на кадрові проблеми української освітньої сфери (незнання іноземних мов вітчизняними педагогами), а також відсутність мотиваційного механізму з боку самих суб'єктів, які надають освітні послуги. Адміністратори суб'єктів освітніх послуг повинні зрозуміти, що отримання наукового чи навчального гранту є інвестицією і, відповідно, вимагає стимулювання керівників, науковців за допомогою надбавок, які виграли грант.

Слід пам'ятати, що одним з головних елементів фінансового механізму є фінансове планування і прогнозування. Для того, щоб успішно визначити потреби у фінансах в освітній сфері необхідно науково обґрунтовувати потреби у фахівцях за різними спеціальностями та створити єдиний державний інформаційний банк даних щодо потреби ринку у фахівцях. При розробці такого банку даних слід враховувати регіональні аспекти розвитку економіки. Подібні всеукраїнські банки даних необхідно створити для працевлаштування підготовленого фахівця, об'єктів проходження практики тощо.

Пропозиції щодо удосконалення фінансового механізму інвестування освітньої сфери приведені на рисунку 3.3 На ньому подано класифікацію форм формування інвестиційних ресурсів за джерелами виникнення (зовнішнє та внутрішнє).

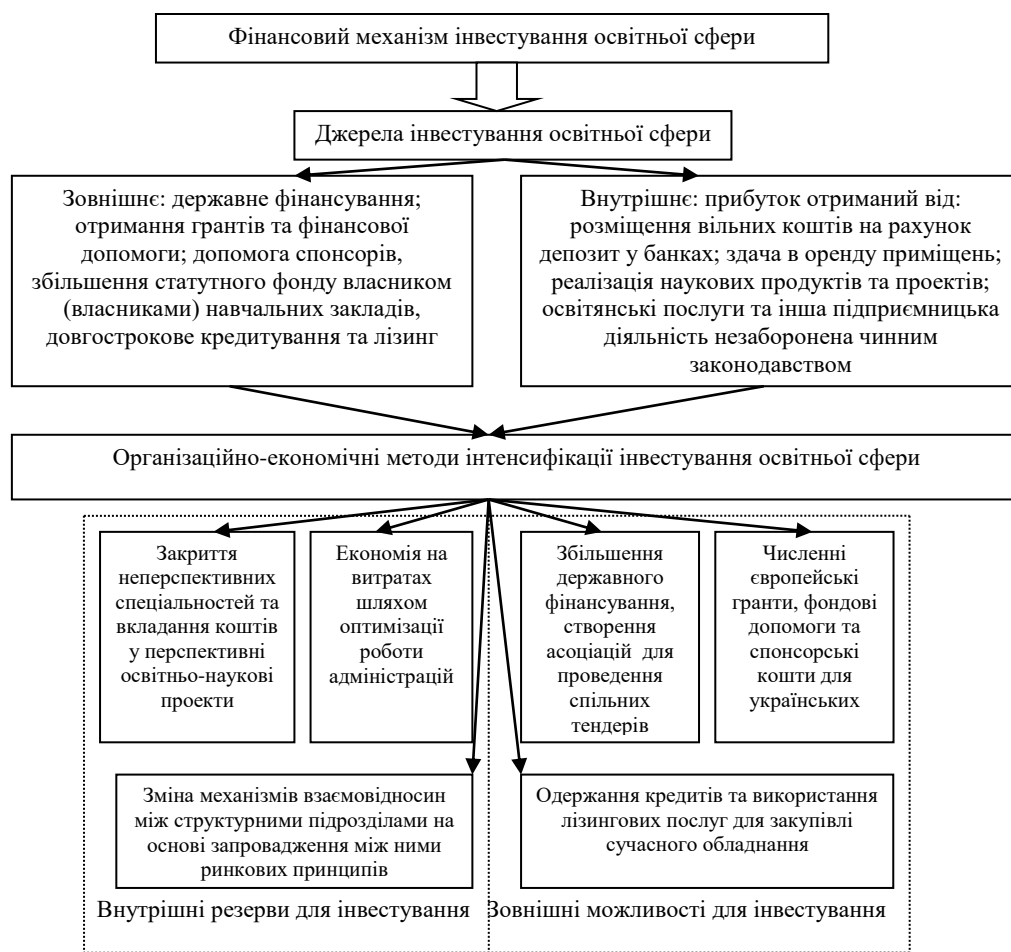

Рисунок 3.3 – Удосконалений фінансовий механізм інвестування освітньої сфери

Розробляти моделі щодо прогнозування обсягу фінансування є надзвичайно важким завданням, в багатьох випадках навіть неможливим для реалізації. Це пов'язано з тим, що фінансування, яке закладається у державному бюджеті залежить від великої кількості факторів, передбачити які надзвичайно важко. Найголовніший із них - це політична ситуація в країні, оскільки бюджет Україні став скоріше політичним інструментом боротьби між різними силами, ніж прагматичним, науково обґрунтованим фінансовим планом життя країни. Тому використовувати фінансове прогнозування за таких обставин на нашу думку недоцільно.

Висновок до розділу 3

Важливою проблемою є дотримання фінансової дисципліни суб'єктів, які надають навчально-наукові послуги. Тому контролювання у фінансовому механізмі інвестування освітньої сфери повинно будуватися на методах, що упереджують незаконні дії чи бездіяльність керівників даної сфери. Для цього доцільно ввести інформаційну систему, яка дозволяє проводити моніторинг діяльності суб'єктів освітньої сфери. Відповідно це потребує визначити основні реперні точки, за якими проводитиметься контроль. Так, виявленні зловживань у фінансово-економічній сфері в західних країнах контролюючий орган присилає свого працівника, який має одноосібне право підпису на усіх фінансових документах.

ВИСНОВКИ

У дипломній роботі наведено теоретичне обґрунтування й розробка пропозицій щодо вдосконалення механізмів регулювання фінансового забезпечення розвитку освіти в Україні. Отримані в процесі дослідження результати підтвердили покладену в його основу гіпотезу, а їх узагальнення дає змогу сформулювати висновки і внести пропозиції, що мають теоретичне й практичне значення.

1. В Україні фінансування інституцій вищої освіти здійснюється відповідно до Бюджетного кодексу України, законів України «Про освіту», «Про вищу освіту», законів про Державний бюджет України на поточний рік, постанов Кабінету Міністрів. Значна увага в законах та Державній національній програмі «Освіта» приділена розширенню сфер діяльності навчальних закладів, сприянню розвитку їх автономії й економічної самостійності. Однак, існують недосконалості щодо визначення державних послуг в галузі права та напрямків використання коштів.

2. Проведений поглиблений аналіз динаміки видатків на освіту в Україні свідчить, що незважаючи на щорічне збільшення бюджетного фінансування галузі освіти внаслідок зростання ВВП, все ж таки – воно не є достатнім для забезпечення потреб освіти. Так, максимальна частка бюджетних видатків на освіту у ВВП за станом на 1.12.2020 р. складала лише 6,9% при рівні 10%, що законодавчо визначений. Крім того видатки на загальноосвітні навчальні заклади зменшились на 72,0%. При цьому вони почали фінансуватись зі спеціального фонду державного бюджету при зменшенні видатків з цього фонду на позашкільну освіту та заходи із позашкільної роботи з дітьми на 13,4%. Незадовільне фінансування спостерігається за програмами матеріального забезпечення навчальних закладів.

3. Встановлено, що виходячи з варіантів ефективного розподілу обмежених бюджетних ресурсів для побудови міжбюджетних відносин з метою фінансування закладів освіти в Україні застосовуються дві схеми: в умовах чинного Бюджетного кодексу з відповідного бюджету можуть фінансуватися державні заклади освіти відповідного рівня підпорядкування; при нестачі власних коштів у відповідному бюджеті його наповнення забезпечується шляхом виділення ресурсів із бюджетів

інших рівнів за допомогою, як правило, трансфертів, тобто коштів, що зараховуються в дохідну частину бюджету відповідного рівня і не мають цільового спрямування.

4. Дослідження закордонного досвіду фінансування освіти дало змогу розробити рекомендації для їх використання в Україні. Це передбачає розробку і реалізацію стратегії адаптації навчальних закладів до скорочення державної фінансової підтримки. Її основою є надання більш широких прав у використанні різних форм альтернативного фінансування. Крім того необхідним є створення солідарної системи допомоги через формування фондів фінансових ресурсів, із яких надається фінансова допомога студентам. Потребує запровадження системи податкових пільг на освітні послуги за критеріями рівня доходу претендента чи його сім'ї та успішності навчання, низьковідсоткових державних позик.

5. Визначено, що через розпорошеність вищих навчальних закладів за підпорядкуванням, процес розподілу та розміщення державного замовлення за територіями залишається практично не керований. Внаслідок впровадження нових нормативно-правових актів в механізм регулювання господарської та фінансової сфери вищої освіти здійснився перехід від переважно бюджетної системи фінансування державних закладів вищої освіти до переважно госпрозрахункової, що призвело до формування ринку освітніх послуг та введення системи вищої освіти до інфраструктури національного ринку. Новий механізм господарювання призвів до суттєвих змін в управлінні фінансовою діяльністю державних вищих навчальних закладів, надав можливість самостійно заробляти кошти та самостійно ними розпоряджатися. Всі ці зміни засвідчують, що переважно бюджетна організація починає перетворюватися і наділятися функціями суб'єкта підприємницької діяльності.

6. З метою удосконалення умов фінансування вищої освіти, запропоновано комплекс заходів на макроекономічному (на рівні держави) та мезоекономічному (на рівні системи вищої освіти) рівнях з урахуванням внутрішніх потенційних можливостей вищих навчальних закладів: створення умов використання інтелектуальної праці та підвищення попиту на неї, регулювання оплати праці та

поліпшення ситуації щодо соціального захисту населення; приведення обсягів підготовки фахівців з вищою освітою у відповідність до потреб сучасного ринку праці; розширення можливостей фінансування вищої освіти для проведення необхідними змін у цій сфері з метою задоволення потреб особистості.

7. Для оцінки якості функціонування вищої освіти запропоновано комплекс показників на макроекономічному рівні: питома вага осіб з вищою освітою; тривалість навчання у вищих навчальних закладах; охоплення навчання у певному віці; відповідність створення мережі вищих навчальних закладів до розвитку регіональної структури виробництва; міграція осіб з вищою освітою; питома вага осіб з вищою освітою серед безробітних; рівень доходів осіб з вищою освітою тощо. До показників якості навчання на мезоекономічному рівні відносяться наступні: працевлаштування випускників вищого навчального закладу; рівень безробіття серед випускників вищого навчального закладу; тривалість навчання у вищому навчальному закладі; рівень доходів випускників вищого навчального закладу; участь вузу в інноваційних проектах та рівень науково-дослідних робіт тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андрущенко В. Модернізація педагогічної освіти України в контексті Болонського процесу / В. Андрущенко // Вища освіта України, 2019. – № 1. – С. 5-9.
2. Боголіб Т. Принципи управління вузом: [монографія] / Т. Боголіб. – К.: Тов-во "Знання", КОО, 2014. - 204 с.
3. Бойко Є.М. Сучасний стан та напрямки реформування системи вищої освіти / Є.М. Бойко // Фінанси України. – 2018. – №11. – С. 46-51.
4. Болонський процес: Документи / Укладачі: З.І. Тимошенко, А.М. Греков, Ю.А. Гапоп, Ю.І. Палеха – К.: Вид-во Європ. ун-ту, 2014. – 96с.
5. Буковинський В. Фінансове забезпечення діяльності закладів вищої освіти / В. Буковинський // Фінанси України. – 2014. – №3. – С. 57 – 66.
6. Бюджетний кодекс України №2542 – III від 21.06.2008 р. // Відомості Верховної Ради. – 2013. – №37-38. – С. 189.
7. Вакарчук І. Вища освіта України - європейський вимір: стан, проблеми, перспективи: Доповідь Міністра освіти і науки на підсумковій колегії Міністерства освіти і науки 21 березня 2008 р. / І. Вакарчук // Освіта і управління. -2015. Т. 11. -С. 6-20.
8. Василик О.Д. Державні фінанси України / О.Д. Василик, К.В. Павлюк.– К.: НІОС, 2013. – 608с.
9. Верхоглядова Н.І. Управління конкурентоспроможністю вищої освіти в процесі формування людського капіталу / Н.І. Верхоглядова // автореферат дисертації на здобуття ступеня д.е.н. – Дніпропетровськ. – 2015. – 32 с.
10. Вища освіта і наука: Інформаційно-аналітичні матеріали до підсумкової колегії Міністерства освіти і науки України. – К., 2019. – 64 с.
11. Вища освіта України: Державний комітет статистики. – К., 2020.– 68с.
12. Вища освіта України: Інформаційно-аналітичні матеріали до засідання колегії Міністерства освіти і науки. – К., 2013.– 226с.
13. Вікторов В. Нові моделі управління освітою / В. Вікторов // Вища освіта. – 2018. - №2. – С. 66-71.

14. Волкова Н. Ефективність використання коштів ЗВО / Н. Волкова // Фінанси України. – 2014.- № 5. – С. 66 – 72.
15. Волович В. Болонський процес і нова парадигма освіти в Україні / В. Волович // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2014. – №4. – с.189-199.
16. Гарантія якості у Вищій освіті. - Режим доступу: - <http://www.ia-up.org/papers.htm>
17. Геєць В.М. Нестабільність та економічне зростання / В.М. Геєць. – К.: Інститут економічного прогнозування, 2013. – 344 с.
18. Головатий М.І. Кращі вузи України / М.І. Головатий // Персонал. – 2019. - №7. – С.22-29.
19. Гончаренко М.Л. Економічні відносини в сфері освітніх послуг у період ринкової трансформації / М.Л. Гончаренко // Стратегія розвитку України. – 2019. - №2. – С.136-174.
20. Гребенюк В. Болонський процес і традиції української освіти / В. Гребенюк, Є. Євсєєв // Новий колегіум. – 2014. - № 3. – С. 43-48.
21. Грек Н.Л. Бути чи не бути середньому класу в Україні? // Вибрані праці: Економіка / За заг. ред. І.Р. Юхновського. – Львів: НУ “Львівська політехніка”, 2015. – С. 39-48.
22. Грек Н.Л. Позабюджетне фінансування освіти: шляхи вдосконалення / Н.Л. Грек // Продуктивні сили і регіональна економіка: Збірник наукових праць. – У 2 ч.: Ч. 1. – К.: РВПС НАН України, 2014. – С. 173-189.
23. Гриценко В. Інноваційні підходи до управління навчальними закладами. / В. Гриценко // Фінанси України. – 2019. - №4. – С. 85 – 90.
24. Грішнова О. Зарубіжний досвід фінансування освіти та перспективи його застосування в Україні / О. Грішнова //Наукові праці НДФІ. – К.: НДФІ, 2012. – Вип 10-11. – С.214-222.
25. Данилишин Б. Культурно-освітня сфера як соціальна база підтримки ринкової трансформації в Україні (питання теорії і практики) / Б. Данилишин, В. Куценко. – К.: РВПС України, 2016. – 122с.

26. Державна Програма розвитку освіти в Україні на 2009-2010 роки. – К.: Міністерство освіти і науки України, 2014. – 34с.
27. Дзвінчук Д. Освіта в історико-філософському вимірі: тенденції розвитку та управління [монографія] / Д. Дзвінчук. – К.: ЗАТ "Нічлава", 2016. – 378 с.
28. Економіка знань: виклики глобалізації та Україна / Під заг. ред. А. Гальчинського, С. Львовичкіна, В. Семиноженко. – К., 2014. – 261 с.
29. Економіка України: підсумки перетворень та перспективи зростання / В.М. Геєць (ред.); Інститут економічного прогнозування НАН України. – К., 2011. – 422 с.
30. Енциклопедія освіти / Акад. нед. наук України; [голов. ред. В.Г. Кремень]. - К.: Юрінком Інтер, 2015. - 1040 с.
31. Жебровський Б. Якість освіти як соціально-педагогічна проблема та об'єкт управління / Б. Жебровський // Неперервна професійна освіта: теорія і практика. – 2019. – №3. – С.54-58.
32. Журавський В. Вища освіта як фактор державотворення і культури в Україні / В. Журавський. – К.: Видавничий Дім "Ін Юре", 2013. – 416 с.
33. Загальна економіка: [навч. посіб.] / І.Ф. Радіонова, І.С. Кравченко, І.Л. Петрова, В.В. Радченко. – К.: Заповіт, 2016. – 370с.
34. Закон України "Про освіту". - Режим доступу: <http://www.zakon.rada.gov.ua>.
35. Закон України "Про внесення змін до деяких законодавчих актів України (у сфері вищої освіти)". – К.: Атіка, 2015. – 42с.
36. Закон України від 17 січня 2002 р. № 2984-Ш "Про вищу освіту" із змінами та доповненнями. – К.: Атіка, 2014. – 42с.
37. Згуровський М.З. Стан та завдання вищої освіти України в контексті Болонського процесу / Згуровський М.З. – К.: ІВЦ «Видавництво «Політехніка», 2014. – 76 с.
38. Ишина И. Модели финансирования образования / И. Ишина // Экономика образования. – 2013. - №4.- С.7-23.
39. Каленюк І.С. Економіка освіти / І.С. Каленюк. – К.: Освіта, 2018. – 236с.

40. Каленюк І. Диверсифікація джерел фінансування освіти / І. Каленюк // Фінанси України. – 2015. - №11. – С.120-124.
41. Катаєв О. Підходи до комерціалізації послуг науково-технічної сфери та освіти / О. Катаєв, А. Мелехов // Економіка України. – 2016. – № 10. – С. 67-70.
42. Кігель Р. Вузи, наука, ринок / Р. Кігель // Економіка України. – 2018. – №3. – С.71-74.
43. Конституція України. – К.: Україна, 1996. – 32с.
44. Кремень В.Г. Освіта і наука в Україні - інноваційні аспекти. Стратегія. Реалізація. Результати / В.Г. Кремень. - К.: Грамота, 2015. – 448 с.
45. Кузнецов О. Українські особливості економічної освіти / О. Кузнецов // Молода Економіка плюс. – 2013. – №1. – С. 12-13.
46. Кульчицький М.В. Проблеми бюджетного реформування в Україні / М.В. Кульчицький // Фінанси України. – 2012. – №7. – С.25-29.
47. Куценко В.І. Фахова освіта в Україні та її трансформація в умовах переходу до ринкових відносин / В.І. Куценко, О.А. Кириченко, В.В. Неженцев, В.П. Погребняк, А.Д. Ятченко. – Х.: Акта, 2016. – 160 с.
48. Лаврік В. Оплата праці в навчальних закладах / В. Лаврік // Фінанси України. – 2019. - № 4. – С. 90 – 93.
49. Лунячек В.Е. Стратегія розвитку освіти в Україні в контексті загальноцивілізаційних тенденцій / В.Е. Лунячек // Актуальні проблеми державного управління: зб. наук. пр. – Х.: Вид-во ХарРІ НАДУ «Магістр», 2014. - № 2 (36). – 179-180 с.
50. Людський розвиток регіонів України: методика оцінки та сучасний стан / Е. Лібанова, Н. Власенко, О. Власюк, І. Калачова, О. Макарова / К.: СПД Савчина, 2012. – 123 с.
51. Маліцький Б.А. Перспективи приведення фінансування науки у відповідність із законодавством та потребами інноваційної моделі розвитку економіки / Б.А. Маліцький, І.О. Булкін, О.С. Попович, Т.В. Шокун // Наука та наукознавство. – 2013. – №4, – С. 29-40.

52. Марцинкевич В. Тенденции развития и роль сферы образования экономической и социальной аспекты / В. Марцинкевич. – М.: Рос. акад., институт мир. экон. и межд. отношений, – 2016. – 210с.
53. Медвідь Л. Провідні тенденції розвитку освіти в Україні / Л. Медвідь. – К.: КНЕУ, 2016. – 144 с.
54. Мельник О.Г. Методи бюджетного планування / О.Г. Мельник // Фінанси України. – 2017. – № 12. – С. 39.
55. Мороз І. Болонський процес – це конкретні рішення та дії / І Мороз // Вища освіта України. – 2015. - №1. – С. 29-36.
56. Національна доктрина розвитку освіти у XXI століття – К.: Вид-во “Шкільний світ”. – 2013. – 24с.
57. Ніколаєнко С.М. Вища освіта – джерело соціально-економічного розвитку суспільства / С.М. Ніколаєнко. – К.: Знання. – 2015. – 347 с.
58. Ніколаєнко С.М. Освіта в інноваційному поступі суспільства / С.М. Ніколаєнко - К.: Знання, 2016. - 207 с.
59. Основні засади розвитку Вищої освіти України в контексті Болонського процесу // за редакцією В.Г. Кременя. – Тернопіль: Видавничо поліграфічний центр ТДПУ, 2014. – 147 с.
60. Особливості фандрейзингу та індаументу в системі фінансування вищих навчальних закладів // Вісник Тернопільської академії народного господарства. – 2013. – №5-1. – С.221-227.
61. Партин Г.О. Бюджетування у системі управління витратами підприємства / Г.О. Партин // Фінанси України. – 2019. – № 5. – С. 50-53.
62. Патор Р. Ринок освіти в системі кадрового забезпечення стратегічного розвитку країни / Р. Патор. – Львів: Вид-во «Львівська політехніка», 2019. – 250 с.
63. Постанова Кабінету Міністрів України від 14 січня 2004 р. № 24 "Про затвердження Державного стандарту базової і повної загальної середньої освіти". - Режим доступу : <http://www.kmu.gov.ua/control/npd/search>.
64. Решетілова Т. Освіта фахівців: орієнтація та вміння / Т. Решетілова // Маркетинг в Україні.– №6. – 2019. – С. 4-8.

65. Решетілова Т. Оцінка конкурентоспроможності вищого навчального закладу / Т. Решетілова // Науковий вісник НГУ – Д.: НГУ, 2015. – № 5. - С. 10-14.
66. Стан вищої освіти у 2019 році та завдання щодо її подальшого розвитку // Освіта України.– 2020. – №14. – С.4-6.
67. Статистичний щорічник України за 2019 рік. – К.: Техніка, 2020. – 656с.
68. Статистичний щорічник України за 2019 рік / Держкомстат України / За ред. О. Осауленко. – К.: Консультант, 2020. – 645 с.
69. Указ Президента України "Про невідкладні заходи щодо забезпечення функціонування та розвитку освіти в Україні" від 04.07.2005 р. № 1013/2005. - Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/>.
70. Указ Президента України № 244/2008 від 20.03.2008 р. "Про додаткові заходи щодо підвищення якості освіти в Україні". – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/>.